

ANNA I. ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ

Ο ΜΟΝΑΧΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΑΧΑΪΑ ΚΑΤΑ ΤΗ ΜΕΣΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟ: ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΕΞΑΠΛΩΣΗΣ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ*

ΧΩΡΟΣ ΚΑΙ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΕΞΑΠΛΩΣΗΣ ΤΟΥ ΠΡΩΙΜΟΥ ΑΧΑΪΚΟΥ ΜΟΝΑΧΙΣΜΟΥ

Ἡ γεωγραφικὴ θέση τῆς Πελοποννήσου ἀνάμεσα στὴν Ἀνατολὴ καὶ τὴ Δύση, τὴ Ρώμη καὶ τὴν Κωνσταντινούπολη ἀλλὰ καὶ ἡ γειτνίασὴ τῆς μὲ τὸν αἰγαιακὸ χῶρο, πού συνιστᾶ γέφυρα ἐπικοινωνίας μὲ τὴ Μικρὰ Ἀσία καὶ τὴν Παλαιστίνη, ἀναμφισβήτητες κοιτίδες τοῦ ἀσκητισμοῦ καὶ τοῦ μοναχισμοῦ, ἀποτέλεσαν τοὺς κύριους παράγοντες τῆς διαμόρφωσης καὶ τῆς ἐξέλιξης τοῦ πελοποννησιακοῦ μοναχισμοῦ καθόλη τὴ διάρκεια τῆς βυζαντινῆς περιόδου¹. Δὲν εἶναι, ἄλλωστε, τυχαῖο τὸ γεγονός ὅτι στὶς σημαντικότερες ἐμπορικὲς πόλεις τῆς Κορίνθου καὶ τῶν Πατρῶν – διαθέτουν τὰ καλύτερα λιμάνια καὶ βρισκονται πᾶνω στὸν κύριο ὁδικὸ ἄξονα πού συνδέει τὴν ἀνατολικὴ καὶ τὴ δυτικὴ πελοποννησιακὴ ἀκτὴ – ἰδρῦθηκαν κατὰ τὸν πρῶτο μεταχριστιανικὸ αἰῶνα οἱ ἀποστολικὲς ἐκκλησίες ἀπὸ τοὺς ἀποστόλους Παῦλο καὶ Ἀνδρέα ἀντίστοιχα.

Ἡ πόλη τῶν Πατρῶν, στὸ βορειοδυτικὸ ἄκρο τῆς Πελοποννήσου, χάρη στὴ νευραλγικὴ τῆς θέση στὴν εἴσοδο τοῦ πατραϊκοῦ κόλπου καὶ στὸ ἐξαιρετικὸ λιμάνι τῆς, ἀποκτᾶ κατὰ τὴ ρωμαϊκὴ περίοδο, ἰδιαίτερα μετὰ τὴν καταστροφὴ τῆς Κορίνθου, τὴ μεγαλύτερη ἐμπορικὴ καὶ οἰκονομικὴ ἄνθηση. Ἡ ἀναφορὰ τοῦ λιμανιοῦ σὲ ὅλα τὰ *itineraria*, καθὼς καὶ ἡ ἀπεικόνισή του σὲ ἀρκετοὺς τύπους πατρινῶν νομισμάτων, ἀποδεικνύουν τὸ ρόλο πού ἔπαιξε στὴν ἀνάπτυξή τῆς. Στούς ἴδιους παράγοντες ὀφείλει ἡ πόλη κατὰ κύριο λόγο τὸν

* Ἡ παρούσα ἀνακοίνωση συνιστᾶ σύντομη περιγραφή τῶν προβλημάτων τοῦ ἀχαϊκοῦ μοναχισμοῦ πού ἀναπτύσσονται διεξοδικά στὴν ὑπὸ ἐκδοσὴ μελέτη μου, *Ἡ μητρόπολη Πατρῶν καὶ ὁ μοναχισμὸς στὴν Ἀχαΐα ὡς τὸν 13ο αἰῶνα*.

1. Σχετικὰ μὲ τὸ μοναχισμὸ στὴν Πελοπόννησο, βλ. ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ ΚΒΕ/ΕΙΕ, Ὁ μοναχισμὸς στὴν Πελοπόννησο κατὰ τὴ μέση βυζαντινὴ περίοδο, *Τάσεις του Ορθόδοξου Μοναχισμοῦ, 9ος-20ος αἰῶνες. Πρακτικὰ του Διεθνoῦς Συμποσίου πον διοργανώθηκε στα πλαίσια του Προγράμματος «Οι δρόμοι του ορθόδοξου μοναχισμοῦ: Πορευθέντες μάθετε», Θεσσαλονίκη, 28 Σεπτεμβρίου - 2 Οκτωβρίου 1994*, Ἀθήνα 1996, 77-103. Πὰ τὸν ἀσκητισμὸ στὴν Πελοπόννησο, βλ. Ἄννα ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ, Ὁ ἀσκητισμὸς στὴν Πελοπόννησο κατὰ τὴ μέση βυζαντινὴ περίοδο, Ἀθήνα 1994.

κοσμοπολίτικο και πολυεθνικό χαρακτήρα της, την πρώιμη παρουσία μυθραϊκής και έβραϊκής κοινότητας και την ποικιλία των ανατολικών και αιγυπτιακών λατρειών, όπως του Ἁττι, τῆς Κυβέλης και τῆς Ἴσιδος. Σέ αὐτό τό γενικό πλαίσιο τοῦ πολυθρησκευτικοῦ χαρακτήρα τῆς πόλης, μπορεῖ νά θεωρηθεῖ πιθανή και ἡ παρουσία χριστιανῶν, τόσο μέσα στήν Πάτρα, ὅσο και στήν εὐρύτερη περιοχή της. Τό ἐνδεχόμενο αὐτό μπορεῖ νά θεωρηθεῖ πιθανό, ἂν συνδυασθεῖ μέ τή ζωντανή τοπική παράδοση γιά τό μαρτύριο τοῦ ἀποστόλου Ἁνδρέα και τήν παρουσία τοῦ εὐαγγελιστοῦ Λουκά, ὁ ὁποῖος φέρεται νά συνέγραψε τμήμα τοῦ εὐαγγελίου του στήν Ἀχαΐα. Ὑπενθυμίζεται, ὅτι τό παλαιότερο κείμενο, στό ὁποῖο διασώζεται ἡ ἀρχαίη παράδοση, χρονολογεῖται στόν 4ο αἰ. και ἡ σύνθεσή του ἀποδίδεται σέ ἔλληνα συγγραφέα, πιθανότατα Ἀχαιοῦ².

Παρά ταῦτα, ἡ ἀνίχνευση σαφῶν χριστιανικῶν ἀρχαιολογικῶν τεκμηρίων στήν Πάτρα και τήν περιοχή τῆς πατριάικῆς και γενικότερα τῆς Ἀχαΐας, δέν εἶναι δυνατή πρὶν ἀπό τά μέσα τοῦ 3ου αἰ., γεγονός πού ἴσως σχετίζεται μέ τήν ἔκδοση τοῦ διατάγματος τοῦ Καρακάλλα περὶ ἀνεξιθρησκείας τῶν ρωμαίων πολιτῶν τῆς αὐτοκρατορίας. Αὐτό μπορεῖ βίασμα νά πιθανολογηθεῖ ἀπό τήν εὐρεση χριστιανικοῦ νεκροταφείου τῶν μέσων τοῦ 3ου αἰ. στό κέντρο τῆς ρωμαϊκῆς πόλης και ὀρισμένων ἐπιγραφῶν, χρονολογημένων στό μεταίχμιό μεταξὺ 3ου και 4ου αἰῶνα. Οἱ ἀνωτέρω ἐνδείξεις συνδυάζονται μέ τή μαρτυρία γιά τή λειτουργία τῆς ἐπισκοπῆς Πατρῶν τουλάχιστον ἀπό τά μέσα τοῦ 4ου αἰ. και μέ τόν ἐντοπισμό στήν πόλη και στήν περιοχή τῆς Ἀχαΐας λίγων ἀλλὰ ἐνδεικτικῶν καταλοίπων χριστιανικῶν λατρευτικῶν μνημείων τῆς ἴδιας περίπου ἐποχῆς³.

Στήν περιοχή τῆς Ἀχαΐας και τῆς πόλης τῶν Πατρῶν δέν ἔχει, πρὸς τό παρὸν τουλάχιστον, ἀποκαλυφθεῖ μονῆδριο ἢ καθολικό μονῆς πού νά χρονολογεῖται σέ πρώτη περίοδο. Ὅφειλουμε, ὅμως, νά ἀναφερθοῦμε στήν παράδοση πού σχετίζεται μέ τή μονή Γηροκομείου Πατρῶν, ἡ ἱδρυση τῆς ὁποίας συνδέεται μέ τήν παρουσία στήν πόλη τοῦ μάρτυρα Ἀρτεμίου, προκειμένου νά μεταφέρει στήν Κωνσταντινούπολη τό λείψανο τοῦ ἀποστόλου Ἁνδρέα⁴. Ἡ παράδοση αὐτή, πρὸς τό παρὸν τουλάχιστον, χηρίζει πληρέστερης ἀρχαιολογικῆς

2. F. DVORNIK, *The Idea of Apostolicity in Byzantium and the Legend of the Apostle Andrew*, Καϊμπριτζ Μασσ. 1958· R. W. BURGESS, *The Passio S. Artemii*, Philostorgius, and the Dates of the Invention and Translations of the Relics of Sts Andrew and Luke, *An. Boll.* 121 (2003), 5-36· Θ. ΔΕΤΟΡΑΚΗΣ, Τό ἀνέκδοτο μαρτύριο τοῦ ἀποστόλου Ἁνδρέα, *Πρακτικά Β' Διεθνoῦς Συνεδρίου Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν, Πάτρα 25-31 Μαΐου 1980*, Α', Ἀθήνα 1981-1982, 331.

3. Ἀναλυτικά, γιά τό μοναχισμό στήν Ἀχαΐα κατά τήν πρωτοβυζαντινὴ περίοδο, βλ. ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἡ μητρόπολη Πατρῶν*.

4. Βλ. παρακάτω, 100.

τεκμηρίωσης. Ἀκόμη, περαιτέρω διερεύνηση ἀπαιτεῖ ἡ ἱστορία τῆς μονῆς Μαρίτσας στὸ Σανταμέρι. Τὸ καθολικὸ τῆς, στὰ ὄρια τῆς Ἀχαΐας καὶ τῆς Ἡλείας, εἶναι σταυροειδῆς ἐγγεγραμμένος τετρακίονιος ναὸς μὲ τροῦλλο. Ἡ μορφὴ ποῦ ἔχει σήμερα χρονολογεῖται στὸ 18ο αἰ., ὅπως ἄλλωστε προκύπτει καὶ ἀπὸ τὴν ἐπιγραφή στὸ νάρθηκα, ποῦ ἀναφέρει χρονολογία κτίσης τὸ ἔτος 1715⁵. Τὸ ψηφιδωτὸ δάπεδο τοῦ ναοῦ, ποῦ κοσμεῖται μὲ γεωμετρικὰ καὶ ζωικὰ θέματα «προερχόμενα πιθανῶς ἀπὸ ἀρχαῖα κτήρια τῆς περιοχῆς», κατὰ τὴν ἀρχαιολόγο Ἑλένη Κουνουπιώτου, χρονολογεῖται στὴν ἐποχὴ τῆς ὕστερης ἀρχαιότη-
τας⁶. Ἐνα ὅμως τμῆμα, αὐτὸ μὲ τοὺς πέλτες, χρονολογεῖται στὸν 6ο αἰ., δείχνει νὰ εἶναι ἐνιαῖο⁷ καὶ ἴσως μπορεῖ νὰ συνδυασθεῖ μὲ παλαιότερη φράση λειτουργί-
ας τῆς μονῆς⁸.

ΑΚΜΗΤΟΥ ΑΧΑΪΚΟΥ ΜΟΝΑΧΙΣΜΟΥ ΚΑΤΑ ΤΗ ΜΕΣΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

Ἡ ἄμεση ἐκκλησιαστικὴ ἐξάρτηση τῆς ἐπισκοπῆς Πατρῶν ἀπὸ τὸν πάπα τῆς Ρώμης μέχρι τὰ μέσα τοῦ 8ου αἰ. (733 ἢ μετὰ τὸ 754) καὶ ἡ διοικητικὴ ὑπαγωγή τῆς στὸ Ἀνατολικὸ Ἰλλυρικό, ἀποτελοῦν γεγονότα καθοριστικὰ γιὰ τὴν περαιτέρω ἐξέλιξη τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων στὴν περιοχὴ. Ἡ περίοδος

5. Νέα ἀνάγνωση τῆς ἐπιγραφῆς τῆς μονῆς Μαρίτσας προτείνει ὡς πιθανότερη χρονολογία ἀνακρίσεως τοῦ ναοῦ τῆς μονῆς τὸ ἔτος 1256, ἀντὶ τοῦ 1715, βλ. σχετικὰ Μυρτῶ Γεωργοπούλου-Βεργά, Βυζαντινὰ μονῆρια καὶ ἀσκηταριά στὴν περιοχὴ τοῦ ὄρους Σκόλλης στὴν Αχαΐα, 121, στὸν παρόντα τόμο.

6. Ε. ΜΑΣΤΡΟΚΩΣΤΑΣ, *ΑΔ* 22 (1967), Β1, 216 Ἑλένη Κουνουπιώτου, *ΑΔ* 25 (1970), Β1, 209 Παναγιώτα ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ, *Σύνταγμα τῶν παλαιοχριστιανικῶν ψηφιδωτῶν τῆς Ἑλλάδος*, Π. Πελοπόννησος – Στερεὰ Ἑλλάδα. Με τὴ συνεργασία τῆς Ἑλλῆς Πελεκανίδη, Θεσσαλονίκη 1987, 80 σπμ. 54.

7. Ἄννα ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ – Ἀφέντρα ΜΟΥΤΖΛΗ, Ἡ περιοχὴ τῆς Δύμης κατὰ τοὺς πρωτοβυζαντινοὺς χρόνους, ἀδημοσίευτη ἀνακοίνωση ποῦ ἔγινε στο πλαίσιο τοῦ συνεδρίου, *Δυμαία – Βουπρασιά*. Τὴ δημοσίευση τῶν πρακτικῶν βλ. *Αχαϊκὸ Τοπίο*, Π. *Δύμη καὶ Δυμαία χώρα. Πρακτικὰ τῶν διεθνῶς συνεδρίων «Δυμαία – Βουπρασιά», Κάτω Αχαΐα, 6-8 Οκτωβρίου 1995*, επιμ. Α. Δ. ΡΙΖΑΚΗΣ (*Μελετήματα* 29), Ἀθήνα 2000. Ἡ ἀνακοίνωση πρόκειται νὰ δημοσιευθεῖ σύντομα.

8. Μυρτῶ ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ-ΒΕΡΓΑ, Βυζαντινὰ μονῆρια, 121. Τὸ συσχετισμὸ τοῦ ναοῦ μὲ μοναστηριακὸ καθίδρυμα ἐνισχύει ἡ ἀφιέρωσή του στὴν Ἁγία Μαρίνα, στὴ Θεοτόκο καὶ στὸν Ἅγιο Γεώργιο, καθὼς καὶ τὸ γεγονός ὅτι ἡ παράσταση τῆς ἁγίας Μαρίας εἶναι συχνὴ ἀπὸ τὸν 11ο αἰ. καὶ μετὰ, κυρίως σὲ μοναστικὰ μνημεῖα. Δὲν ἀποκλείεται, βεβαίως, ἡ μονὴ Μαρίτσας νὰ σχετίζεται μὲ τὴν ἀταύτιστὴ ἀκόμη μονὴ τῆς Ἁγίας Μαρίας ποῦ χρονολογεῖται τὸ 14ο αἰ. καὶ πρέπει νὰ ἀναζητηθεῖ, σύμφωνα μὲ ὅλες τὶς ἐνδείξεις, στὸ χωρὸ τῆς δυτικῆς Πελοποννήσου, βλ. σχετικὰ τὴ μελέτη τοῦ Κ. Χρυσοχοῦδη, Ἀγνωστὴ μονὴ τῆς Ἁγίας Μαρίας στὴ δυτικὴ Πελοπόννησο, ποῦ ἀνακοινώθηκε κατὰ τὶς ἐργασίες τοῦ παρόντος συνεδρίου. Παλαιοχριστιανικὰ κατάλοιπα ἐντοπίστηκαν καὶ στὸ ναὸ τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος στὸ Μιντιλόγλι, ποῦ ἀποτελέσει ἀργότερα καθολικὸ μονῆς, βλ. Δ. ΑΘΑΝΑΣΟΥΛΗΣ, *ΑΔ* 52 (1997), Β1, 258.

αὐτὴ χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴ συνεχῆ ἀμφισβήτηση τῆς παπικῆς ἐξουσίας καὶ τὴ σταθερὴ προσήλωση τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν καὶ τοῦ κλήρου στὴν εἰκονόφιλη πολιτικὴ πού ὑποστήριξε ὁ πάπας, κατ' ἀπόλυτη διαφοροποίηση πρὸς τὴν ἐπίσημη αὐτοκρατορικὴ θέση τῆς Κωνσταντινούπολης. Δὲν εἶναι τυχαῖο τὸ γεγονός ὅτι στίς ἐργασίαι τῆς Ζ' οἰκουμενικῆς συνόδου τῆς Νικαίας, τὸ 787, κατὰ τὴ διάρκειά τῆς ὁποίας καταδικάσθηκε ἡ εἰκονομαχία ὡς αἴρεση καὶ ἀποφασίσθηκε ἡ ἀναστήλωση τῶν εἰκόνων, συμμετέχει καὶ συνυπογράφει τὰ πρακτικὰ ὡς ἐκπρόσωπος τοῦ ἐπισκόπου Πατρῶν Προκοπίου ὁ μοναχὸς Ἰωάννης⁹. Ὑπενθυμίζεται, ὅτι ἡ ὑπογραφή τοῦ ἐκπροσώπου Πατρῶν βρῖσκεται ἀνάμεσα στὰ ὀνόματα τῶν ἐπισκόπων Ρηγίου καὶ Κατάνης, ἰταλικῶν πόλεων πού ἐπέδειξαν σθεναρὴ εἰκονόφιλη πολιτικὴ, ὑποδεχόμενες καταδιωκόμενους μοναχοὺς προερχόμενους ἀπὸ μεγάλα μοναστικά κέντρα, ὅπως ἡ Κωνσταντινούπολη. Ἡ εἰκονόφιλη στάση τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἔδρας τῶν Πατρῶν στὰ τέλη τοῦ 8ου αἰ. (γύρω στὸ 798) προκύπτει, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, ἔμμεσα καὶ ἀπὸ τὸ περιεχόμενο ἐπιγράμματος τοῦ Θεοδώρου Στουδίτη πρὸς τιμὴν τοῦ ἀποστόλου Ἄνδρέα. Στὸ ἐπίγραμμα, ὁ Θεόδωρος Στουδίτης κάνει λόγο καὶ γιὰ τὸν τοπικὸ ἐπίσκοπο, τὸ ὄνομα τοῦ ὁποίου δὲν μνημονεύει: *Ὡ πρωτόκλητε, τῶν ἀποστόλων κλέος, ὁ παμμέγιστος τῶν πατρῶν φραεσφόρος, τὸν σὸν λεῶν φύλαττε σὺν τῷ ποιμένει*¹⁰. Ἡ ἀναφορὰ σὲ «ποιμένα» τῆς πόλης ἀπὸ τὸν Θεόδωρο Στουδίτη δὲν ἀφήνει ἀμφιβολίες γιὰ τὴν εἰκονόφιλη πολιτικὴ τοῦ τοπικοῦ ἐπισκόπου, τὸ πρόσωπο τοῦ ὁποίου πρέπει νὰ ταυτίζεται ἢ μὲ τὸν Προκόπιο, πού συμμετέσχε μέσω ἐκπροσώπου στὴ σύνοδο τῆς Νικαίας, ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε, ἢ μὲ τὸν Γεώργιο, γνωστὸ καὶ ἀπὸ μολυβδόβουλλα χρονολογημένα στὸν 6ο-7ο ἢ 8ο αἰώνα. Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ταυτότητα τοῦ προσώπου, εἶναι προφανὴς ἡ εἰκονόφιλη πολιτικὴ τῆς ἐκκλησίας τῶν Πατρῶν σὲ αὐτὴ τὴ συγκυρία, ὅπως ἄλλωστε εἰκονόφιλη διαπιστώνεται καὶ ἡ ἐν γένει θρησκευτικὴ πολιτικὴ τῆς ἐπισκοπῆς Μονεμβασίας κατὰ τὴν ἴδια περίπου περίοδο¹¹. Ἐξάλλου, στὸ Τακτικὸ τὸ λεγόμενο «τῶν Εἰκονοκλαστῶν», πού σύμφωνα μὲ νεότερες ἐρευνες χρονολογεῖται μετὰ τὸ 754 καὶ ἀποτελεῖ τὸ πρῶτο ἐκκλησιαστικὸ τακτικὸ μετὰ τὴ συγχώνευση τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐπαρ-

9. J. DARROUZÈS, Listes épiscopales du Concile de Nicée (787), *REB* 33 (1975), 18, 19, 24, 62 ἀρ. 43D-E.

10. A. GARZYA, Theodori Studitae Epigrammata, *EEBS* 28 (1958), 48· THEODOROS STUDITES, *Jamben auf verschiedene Gegenstände*, ἔκδ. P. SPECK (*Supplementa Byzantina* 1), Βερολίνο 1968, 242 ἀρ. LXXXVII.

11. Πὰ τὸ ρόλο πού διαδραμάτισε ἡ ἐπισκοπὴ Μονεμβασίας τόσο κατὰ τὴν πρώτη φάση τῆς εἰκονομαχίας ὅσο καὶ κατὰ τὴ δεύτερη, βλ. σχετικὰ, Βούλα ΚΟΝΤΗ, Μαρτυρίες γιὰ τὴν εἰκονομαχικὴ ἔριδα στὴν Πελοπόννησο. Προβλήματα καὶ προσεγγίσεις, *Σύμμεκτα* 13 (1999), 81 κ.ἑ.

χιών της Δύσης, που άποσπάσθηκαν από τη Ρώμη, ή επισκοπή Πατρῶν αναγράφεται ταυτόχρονα ως αυτοκέφαλη αλλά και ως ύποκειμενη στην ύποβαθμισμένη, πλέον, μητρόπολη Κορίνθου και μάλιστα μόλις στην 21η σειρά¹².

Μετά την όριστική αποκατάσταση τῶν εικόνων και τήν καταδίκη τῆς εικόνομαχικῆς ἔριδας, τὸ 843, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴ διοικητικὴ καὶ ἐκκλησιαστικὴ ἀναδιοργάνωση στὴν περιοχὴ, ποὺ πραγματοποιήθηκε λίγα χρόνια νωρίτερα, ἀρχίζει ἐντελῶς νέα περίοδος στὴν πελοποννησιακὴ χερσόνησο. Ἰδιαίτερος σημερινὴ γίνεται ἡ θέση τοῦ λιμανιοῦ τῆς Πάτρας, λόγῳ τοῦ θαλάσσιου δρόμου ποὺ τὴ συνδέει ἀπευθείας μὲ τὴν Ἰταλία καὶ μέσω τοῦ βόρειου ὀδικοῦ ἄξονα τῆς Πελοποννήσου καθιστᾷ ἐφικτὴ τὴ διεκπεραίωση ταξιδιωτῶν καὶ ἐμπορευμάτων πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ τὴ Μικρὰ Ἀσία. Τὸ γεγονός αὐτὸ συμπίπτει χρονικὰ μὲ τὴν κατάργηση τοῦ ἐλέγχου ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς τοῦ τμήματος τῆς Ἑγνατίας ὁδοῦ ποὺ βρισκόταν δυτικὰ τῆς Θεσσαλονίκης¹³. Ἡ βορειοδυτικὴ Πελοπόννησος καὶ μάλιστα ἡ Πάτρα καὶ ἡ εὐρύτερη περιοχὴ τῆς Ἀχαΐας γίνονται πόλος ἔλξης καὶ περιέρχονται στὸ ἐπίκεντρο τοῦ κρατικοῦ ἐνδιαφέροντος, ἐνῶ ἡ Πάτρα, ἀναβαθμιζόμενη πλέον σὲ μητροπολιτικὴ ἔδρα μὲ τρεῖς ἐπισκοπές, συνιστᾷ ταυτόχρονα καὶ ἔδρα τῆς συντελούμενης ἐκκλησιαστικῆς ἀναδιοργάνωσης. Καθόλη τὴ διάρκεια τοῦ 9ου αἰ. καὶ ιδιαίτερα ἀμέσως μετὰ τὴν προαγωγή τῆς σὲ μητρόπολη, γιὰ ποικίλους λόγους εἰσρέει στὴν πόλη σημαντικὸς ἀριθμὸς μοναχῶν προερχομένων ἀπὸ τὴν Ἰταλία. Τὰ ἀγιολογικὰ κείμενα κάνουν λόγο γιὰ ὀρισμένους ἀπὸ αὐτοὺς, ὅπως ὁ Ἀθανάσιος μετέπειτα ἐπίσκοπος Μεθώνης, ὁ Ἡλίας Σπηλαιώτης μὲ τὸ μοναχὸ Ἀρσένιο, ὁ Ἡλίας ὁ Νέος μὲ τὸ μοναχὸ Δανιὴλ κ.λπ.¹⁴. Στὴν πραγματικότητα ὁ ἀριθμὸς πρέπει νὰ ἦταν πολὺ μεγαλύτερος. Ὁ ρόλος τῶν μοναχῶν σὲ μία περιοχὴ μὲ πολλὰ προβλήματα, ἐξαιτίας τῶν ἀνακατατάξεων ποὺ πραγματοποιοῦνται καὶ τῶν ἀλλαγῶν ποὺ συντελοῦνται, εἶναι ζωτικὸς. Ἀρκεῖ νὰ ὑπενθυμίσουμε ἐνδεικτικὰ ὅτι ὁ μετέπειτα αὐτοκράτορας Βασίλειος Α', εὐρισκόμενος στὸ ναὸ τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέα στὴν Πάτρα, γύρω στὸ 856, πληροφορηθῆκε ἀπὸ μοναχὸ¹⁵ ποὺ διέθετε τὸ προορατικὸ χάρισμα τῆς μελλοντικῆς ἀνάρρησής του στὸ θρόνο τῆς Κωνσταντινούπολης. Τὸ γεγονός δὲν θεωροῦμε ὅτι εἶναι τυχαῖο ἀλλὰ ὑπο-

12. Ἐλεωνόρα ΚΟΥΝΤΟΥΡΑ-ΓΑΛΑΚΗ, Ἡ «Εἰκονοκλαστικὴ» Notitia 3 καὶ τὸ λατινικὸ πρότυπό της, *Σύμμεικτα* 10 (1996), 66-71.

13. Ἡ. ΑΝΑΓΝΩΣΤΑΚΗΣ – Ἄννα ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ, Μία περίπτωση ἐφαρμογῆς τοῦ βυζαντινοῦ θεομιοῦ τοῦ ἀσύλου στὴν Πελοπόννησο. Ἡ προσφυγὴ τῶν Σλάβων στὸ ναὸ τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέα Πατρῶν, *Σύμμεικτα* 14 (2001), 29-47.

14. ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ, Ὁ ἀσκητισμὸς, 28-42.

15. Ἡ. ΑΝΑΓΝΩΣΤΑΚΗΣ – Τ. ΠΑΠΑΜΑΣΤΟΡΑΚΗΣ, Ὁ μοναχὸς τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέα στὴν Πάτρα καὶ ἡ απεικόνισή του στο χειρόγραφο τοῦ Σκυλίτζη, 63-85, στὸν παρόντα τόμο.

δηλώνει τὸν ἐξέχοντα ρόλο τοῦ μοναχοῦ καὶ τὴν κοινωνικὴ του διάσταση στὴν πελοποννησιακὴ ἀλλὰ καὶ στὴν πατρinh κοινωνία. Ἀκόμη, θυμίζουμε τὸ σημαντικό ρόλο δύο μοναχῶν, τοῦ Συμεῶν καὶ τοῦ Θεοδώρου, οἱ ὁποῖοι ἀνέλαβαν στὸ πλαίσιο τῆς πολιτικῆς τοῦ Φωτίου, λίγο μετὰ τὸ 867, τὸ ἀποστολικὸ ἔργο τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ καὶ τοῦ ἐκπολιτισμοῦ πληθυσμῶν στὴν περιοχὴ τῆς Ἀχαΐας, ὅπου ἐπικέντρωσαν ἰδιαίτερα τὸ ἐνδιαφέρον τους¹⁶. Ὑπενθυμίζεται, ὅτι οἱ δύο μοναχοὶ εἶχαν προηγουμένως περιηγηθεῖ τὴν Κόρινθο, τὸ Ἄργος, τὴν Ἐπίδαυρο, τὸ Ναύπλιο, τὸ Ἀμύκλι κ.λπ. Δὲν εἶναι τυχαῖο, ἀλλωστε, ὅτι λίγα μόλις χρόνια νωρίτερα, δηλαδὴ στὶς ἀρχές τοῦ 9ου αἰ., μαρτυρεῖται ἡ φορολογικὴ ὑπαγωγή τῶν πολυάριθμων ἐπαναστατημένων Σλάβων, οἱ ὁποῖοι ζήτησαν ἄστυλο στὸ ναὸ τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέα, ὡς παροίκων στὴ μητρόπολη Πατρῶν¹⁷. Ὁ ἐκχριστιανισμὸς καὶ ὁ ἐκπολιτισμὸς τους θὰ ἀποτελοῦσε, ἀσφαλῶς, στὰ πλαίσια τῆς πολιτικῆς τοῦ Φωτίου, μέρος τοῦ ἔργου ποῦ οἱ ὄσιοι εἶχαν ἀναλάβει νὰ ἐπιτελέσουν στὴν περιοχὴ. Αὐτὸ ποῦ συμβαίνει στὴν Ἀχαΐα κατὰ τὸν 9ο αἰ., εἶναι αὐτὸ ἀκριβῶς ποῦ διαπιστώνεται ὅτι συμβαίνει καὶ στὴ Λακωνία κατὰ τὸ 10ο-11ο αἰ.: δηλαδὴ σὲ μία περιοχὴ μὲ προβλήματα πληθυσμῶν καὶ θρησκείας, μετὰ τὴν κρατικὴ παρέμβαση τῶν ἀρχῶν τοῦ 9ου αἰ., ποῦ ἀφιερώνει τοὺς Σλάβους στὴ μητρόπολη Πατρῶν, ἀκολουθεῖ ἡ ἱεραποστολικὴ πολιτικὴ τοῦ Φωτίου, ὀλοκληρώνοντας μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ τὴν κρατικὴ παρέμβαση¹⁸.

Μαρτυρίες συγκεκριμένες σχετικὰ μὲ τὸν ἀριθμὸ καὶ τὸ εἶδος τῶν μονῶν στὴν Πάτρα ἢ τὴν εὐρύτερη περιοχὴ δὲν ἔχουμε. Ἀπὸ τὶς πληροφορίες τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου μαθαίνουμε ὅτι περὶ τὸ 921 λειτουργοῦν στὴν Πελοπόννησο ἔξι κατηγορίες μοναστηριῶν, βασιλικὰ, πατριαρχικά ..., ἀρχιεπισκοπῶν ..., μητροπόλεων ..., ἐπισκοπῶν ... καὶ ἄπορα¹⁹. Ἀπὸ τὸ ποσοδὸ ποῦ

16. Ἡ. ΑΝΑΓΝΩΣΤΑΚΗΣ – Ἱερομόναχος ΙΟΥΣΤΙΝΟΣ, *Οἱ Θεσσαλονικεῖς ὄσιοι Συμεῶν καὶ Θεόδωρος, πρῶτοι κατοικήτορες τοῦ Ἄθω καὶ τῆς «Πανελλάδος πολιούχου»*, Ἅγιον Ὄρος 1985, 17-68. Βλ. ὁμως τὶς ἐπιφυλάξεις ποῦ ἐκφράζονται ὡς πρὸς τὴν ἀξιοπιστία τοῦ Βίου, ὡς τεκμηρίου, γὰρ τοὺς πρὶν ἀπὸ τὴν παλαιολόγεια περίοδο χρόνου, στὴ μελέτῃ τοῦ Η. ΑΝΑΓΝΩΣΤΑΚΗ, Ἀπὸ τὴν εἰκόνα τῆς μοναχῆς Ευφροσύνης στον Βίο των οσίων του Μεγάλου Σπυλαίου: Ἡ ἱστορία μας κατασκευής, 147-198, στὸν παρόντα τόμο.

17. ΑΝΑΓΝΩΣΤΑΚΗΣ – ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ, Μία περίπτωση ἐφαρμογῆς, 34-44.

18. Ἡ εὐστοχία αὐτῆ διαπίστωση, σχετικὰ μὲ τὴν κρατικὴ παρέμβαση ποῦ προηγεῖται πάντα τῆς ἱεραποστολικῆς δράσης καὶ ἀναλαμβάνεται ἀπὸ τὴν ἐκκλησία σὲ ζωτικὲς γὰρ τὰ συμφέροντα τῆς αὐτοκρατορίας περιοχῆς μὲ μείζονα πληθυσμικά προβλήματα, ὅπως λ.χ. ἡ Λακωνία, διατυπώνεται ἀπὸ τὸν Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗ, Ὁψιμὴ ἱεραποστολή στὴ Λακωνία, 35, στὸν παρόντα τόμο.

19. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ, *Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ῥωμανόν*, Constantine Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*, ἔκδ. Gy. MORAVCSIK – R. J. H. JENKINS (CFHB 1), Οὐάσιγκτον 1967², 256 § 52. Πὰ τὶς διάφορες κατηγορίες μονῶν, βλ. Ἰ. Μ. ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ, *Νομικὴ θεώρηση των μοναστηριακῶν τυπικῶν*, Ἀθήνα 1984, 165-192.

ύποχρεώνονται να καταβάλουν οί μητροπόλεις τῆς Κορίνθου καί τῶν Πατρῶν, ὡς ἐξαγορά τῆς συμμετοχῆς τους στήν προετοιμαζόμενη ἐκστρατεία στή Λογγοβαρδία, ἀντιλαμβανόμεστε ὅτι ἀνήκουν στήν ἴδια φορολογική ἐνότητα, ἐνῶ ἰσοδύναμη ἀντίστοιχα παρουσιάζεται κατὰ κατηγορία καί ἡ οἰκονομική δυνατότητα τῶν μοναστηριῶν πού ἀνήκουν στή δικαιοδοσία τους²⁰. Ἡ ὑπαρξη σημαντικοῦ ἀριθμοῦ μονῶν, σχετικά εὐπορῶν, στήν Πελοπόννησο, ὅπως πιθανολογεῖται, μᾶς ἐπιτρέπει νά συμπεράνουμε ὅτι ἕνα μέρος ἀπό αὐτές ἦταν ἀσφαλῶς κατανεμημένο στήν Ἀχαΐα²¹. Τά ἱστορικά δεδομένα τῆς ἐποχῆς ἐπιτρέπουν, ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε, τή δημιουργία μοναστικοῦ ρεύματος. Προσωπικότητες τῆς Κωνσταντινούπολης, ὅπως ὁ πατριάρχης Νικόλαος Α΄ Μυστικός, μοναχὸς ἰταλικῆς καταγωγῆς, καί ὁ ἐκ Πατρῶν Ἀρέθας, ἀρχιεπίσκοπος Καισαρείας, ἐμπλέκονται ἐνεργά στὰ ἐκκλησιαστικά καί μοναστηριακά ζητήματα τῆς περιοχῆς. Ἰδιαίτερα ὁ πατριάρχης Νικόλαος Α΄ συμβάλλει στήν ἐξέλιξη τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων ἔχοντας στενές σχέσεις τόσο μὲ τὸ μητροπολίτη Κορίνθου Παῦλο ὅσο καί μὲ τοὺς ἐπισκόπους Πατρῶν καί Ἄργους, Ἀνδρέα καί Πέτρο ἀντίστοιχα. Ἡ σωζόμενη μάλιστα ἀλληλογραφία τοῦ πατριάρχη μὲ τὸ μητροπολίτη Πατρῶν Ἀνδρέα, στὸ περιεχόμενο τῆς ὁποίας θά ἀναφεροῦμε στή συνέχεια, ἐπέχει σαφῶς θέση κανονικῶν διατάξεων τῶν μοναστηριῶν τῆς περιοχῆς δικαιοδοσίας τῆς μητρόπολης Πατρῶν²². Ἡ μνήμη τοῦ Νικολάου Μυστικοῦ μένει ζωντανή στήν Ἀχαΐα τουλάχιστον μέχρι τὰ τέλη τοῦ 10ου αἰ., ὅπως προκύπτει ἔμμεσα ἀπὸ τὴν ὀνοματοθεσία καθολικῶν μονῶν τῆς Αἰγιαλείας²³. Τέλος, ὁ Ἀρέθας, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν πατρinh καταγωγή του καί τὴν ἐνεργὸ ἀνάμειξή του σὲ διάφορα γεγονότα πού ἀφοροῦν τὴν τοπικὴ ἐκκλησία, φέρεται καί ὡς ὁ πιθανότερος συντάκτης τοῦ *Χρονικοῦ τῆς Μονεμβασιῆς*, κεμιένου στὸ ὁποῖο προβάλλονται τὰ δίκαια καί ἱκανοποιούνται οἱ διεκδικήσεις τῆς μητρόπολης Πατρῶν.

20. Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *The Social Structure of the Byzantine Countryside in the First Half of the Xth Century*, *Σύμμεικτα* 10 (1996), 110-124.

21. Πά τίς σχέσεις τῶν πελοποννησιακῶν μονῶν μὲ τὴν ἐξουσία, βλ. Μαρία ΓΕΡΟΥΜΑΤΟΥ, *Πελοποννησιακὸς μονῆς καί ἐξουσία* (10ος-11ος αἰ.), 37-53 στὸν παρόντα τόμο.

22. Τὴν ἀλληλογραφία τοῦ πατριάρχη Νικολάου Α΄ Μυστικοῦ καί τοῦ μητροπολίτη Πατρῶν Ἀνδρέα, βλ. ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΜΥΣΤΙΚΟΣ, *Ἐπιστολαί, Nicholas I Patriarch of Constantinople, Letters. Greek Text and English Translation*, ἐκδ. R. J. H. JENKINS – L. G. WESTERINK (*CFHB* 6), Οὐάσιγκτον 1973, 260-262 ἀρ. 43, 408-410 ἀρ. 119, 414-416 ἀρ. 123, 484 ἀρ. 161. Εἶναι γνωστὸ, ἐξάλλου, ὅτι ὁ Νικόλαος Μυστικὸς ἀναμνηστικῶς ἀμέσως στήν ἐπιλογή τοῦ Παύλου ὡς μητροπολίτη Κορίνθου καί στή συμμετοχή τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν τῆς Κορίνθου στή σύναξη τῆς Κωνσταντινουπόλεως γιὰ τὴν ἐκδοση τοῦ Τόμου Ἐνώσεως ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἡ μητρόπολη Πατρῶν*.

23. Πά τίς σχέσεις τοῦ Νικολάου Μυστικοῦ μὲ τὴν μητρόπολη Πατρῶν καί ἰδιαίτερα τὴν περιοχὴ τῆς Αἰγιαλείας, βλ. Ἄννα Ἰ. ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ – Ἀφέντρα Γ. ΜΟΥΤΖΛΗ, Ὁ μεσοβυζαντινός

ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΩΝ ΑΧΑΪΚΩΝ ΜΟΝΩΝ

Οί τοποθετήσεις της ανώτερης ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς γύρω ἀπὸ μοναστικά θέματα, ὅπως ἀπορρέουν ἀπὸ τὸ περιεχόμενο τῶν σωζόμενων ἀγιολογικῶν κειμένων καὶ τῶν τυπικῶν τῶν πελοποννησιακῶν μονῶν, ἰδιαίτερα τοῦ 9ου καὶ τοῦ 10ου αἰ., μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ προσεγγίσουμε τὰ προβλήματα γύρω ἀπὸ τὴ λειτουργία τῶν μονῶν, τὴ ζωὴ τῶν μοναχῶν καὶ τὴν τήρηση τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων. Τὰ ἐλάχιστα σωζόμενα τυπικά καὶ διαθήκες, μοιλονότι δὲν ἀναφέρονται ἄμεσα στὸν ἀχαϊκὸ χῶρο, ἐν τούτοις φωτίζουν ἔμμεσα πτυχές τοῦ μοναστικοῦ βίου τῆς περιοχῆς. Παρὰ ταῦτα, λίγες εἶναι οἱ πληροφορίες ποὺ ἀντλοῦνται σχετικὰ μὲ τὴν ἡλικία κουρᾶς τῶν μοναχῶν, τὴν ἀποταγὴ, τὴν ἀκτιμοσύνη, τὴν τήρηση τοῦ ἀβάτου, τὸν τρόπο ἐκλογῆς τοῦ ἡγουμένου καὶ τῶν λοιπῶν ὀργάνων διοικήσεως, τὸν τρόπο κτήσεως, ἐκμετάλλευσης καὶ διάθεσης τῆς μοναστηριακῆς περιουσίας²⁴.

Ἀπὸ τὴ μελέτη τῶν ἀγιολογικῶν κειμένων ποὺ ἀναφέρονται στὴ διαβίωση μοναχῶν στὴν πόλη καὶ τὴν περιοχή τῆς Πάτρας ἀλλὰ καὶ τῆς Ἀχαΐας κατὰ τὸν 9ο αἰ., ὅπως τὸν *Ἐπιτάφιο* στὸν Ἀθανάσιο Μεθώνης, τοὺς *Βίους* τοῦ Ἡλία Σικελιώτη καὶ τοῦ Ἡλία Σηπλαιώτη καὶ τῶν συμμοναστῶν τοὺς Δανιὴλ καὶ Ἀρσενίου, προκύπτει ἡ φροντίδα γιὰ τὴν τήρηση τῶν ἱερῶν κανόνων: ὁ μικρὸς Ἀθανάσιος φθάνει στὴν Πάτρα ὅπου ἀποκείρεται μοναχὸς στὴ νόμιμη πρὸς τοῦτο ἡλικία, δηλ. μετὰ τοῦ 10ου καὶ 13ου ἔτους καὶ μονάζει σὲ μονή, ποὺ σύμφωνα μὲ τὰ δεδομένα τοῦ *Ἐπιταφίου*, πρέπει νὰ βρισκόταν κοντὰ στὴν πόλη²⁵. Ἀφοῦ συμπλήρωσε ἀρκετὰ χρόνια ζώντας ὡς ἀσκητῆς (*ἔξω γὰρ τῶν ἀσκητικῶν θορύβων καὶ τῆς κοσμικῆς τύρβης ἀποτρέχων ἐν ἐρημίαις*)²⁶, ὁ ἐγγῶριος μητροπολίτης, πιθανὸν ὁ Θεόδωρος Β', τοῦ ἀνέθεσε τὴν ἡγουμενία τῆς μονῆς τῆς μετανόιας του, ἐπίσης στὴ νόμιμη πρὸς τοῦτο ἡλικία τῶν τριάντα περὶ τοὺς χρόνων²⁷. Ἡ ἀνάθεση τῆς ἡγουμενίας ἀπὸ τὸ μητροπολίτη ὑποδηλώνει ὅτι ἡ μονὴ ἦταν μητροπολιτικὴ. Ἀκολούθως, ἀφοῦ ἔλαβε ὄλους τοὺς βαθμοὺς τῆς Ἐκκλησίας ἐγίνε ἐπίσκοπος Μεθώνης. Ἡ προσήλωσις στὴν τήρη-

ντὸς ναὸς τοῦ Ἁγίου Νικολάου Αἰγιαλείας. Συμβολὴ στὴν ἱστορία τῆς μονῆς Ταξιαρχῶν, *Σύμμεικτα* 11 (1997), 346-347.

24. Ἰ. Μ. ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ, *Τὸ δίκαιον τῆς μοναστηριακῆς περιουσίας ἀπὸ τοῦ 9ου μέχρι & τοῦ 12ου αἰῶνος*, Ἀθήνα 1979· ὁ Ἰδιος, *Νομικὴ θεώρησις*, 75 κ.ἑ.

25. ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Ὁ ἀσκητισμὸς*, 28.

26. Πέτρου ἐλαχίστου ἐπισκόπου Ἀργείων, *Ἐπιτάφιος εἰς τὸν μακάριον Ἀθανάσιον ἐπίσκοπον Μεθώνης*, ἔκδ. Κ. Θ. ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἁγίου Πέτρου ἐπισκόπου Ἀργους, Βίος καὶ λόγοι*, Ἀθήνα 1976, 50 § 5.

27. Πὰ τὸν ἡγούμενο καὶ τὴν ἀρμοδιότητές του, βλ. ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ, *Τὸ δίκαιον*, 145-149· ὁ Ἰδιος, *Νομικὴ θεώρησις*, 193-205.

ση τῶν ἱερῶν κανόνων καὶ ἡ δοκιμασία τοῦ μοναχοῦ στὴ μακρὰ ἐρημικὴ καὶ ἀσκητικὴ ζωὴ τὸν ὀδηγεῖ στὴ τελειότητα καὶ συνεπῶς στὴν ἀνάληψη τῆς ἡγουμενίας καὶ τῆς ἐπισκοπικῆς ἔδρας: *ἔν' ὡσπερ ἐξ ὑψηλοτάτης περιωπῆς πλείστους ἀυγάτων τὴν ἀληθινὴν ὁδὸν ὑποδείξειε καὶ πρὸς ταύτην ἀπροσκόπως βαδίζειν ὡς ἐν ἡμέρᾳ παρασκευάσειεν*²⁸.

Οἱ μοναχοὶ Ἥλιος Σπηλαιώτης καὶ Ἀρσένιος φθάνοντας στὴν Πάτρα ἐξαιτίας τῆς ἐπίθεσης τῶν Ἰσλαμικῶν ζήτησαν καὶ ἔλαβαν ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο καὶ τὸν τοπικὸ κληρὸ, σύμφωνα μὲ τὰ εἰωθότα, τὴν ἄδεια νὰ μονάσουν στὸν κατέναντι τῆς πόλεως πύργο, ὅπου ἀσκήτευσαν: *ἦττον παρ' αὐτοῖς τόπον ἤρεμον*²⁹. Μετὰ τὴν παρέλευση τῆς ὀκταετίας καὶ τὴν ἀπομάκρυνση τοῦ κινδύνου, οἱ μοναχοὶ ἀποφάσισαν νὰ ἐπιστρέψουν στὴν πατρίδα τους, ἀφοῦ προηγουμένως ζήτησαν ἐκ νέου τὴν ἄδεια τοῦ μητροπολίτη. Στὴν ἐπίμονη παράκληση τοῦ τελευταίου νὰ παραμείνουν, οἱ μοναχοὶ δὲν ὑποχωροῦν καὶ ζητοῦν νὰ τοὺς ἀφήσει νὰ ἐπανακάμψουν στὴν πατρίδα τους³⁰. Ἡ ἐμμονὴ τους ὀδηγεῖ τὸ μητροπολίτη στὴ σύλληψη ἑνὸς τεχνάσματος. Κατηγορεῖ τοὺς δύο μοναχοὺς γιὰ δῆθεν ἀπόπειρα λαθραίας ἀπομάκρυνσής τους καὶ συνεπῶς παραβίασης τῶν μοναστικῶν κανόνων, πού προβλέπουν γιὰ τὸ μοναχὸ τὴ *stabilitas loci*: *ὡς δὲ τὸ ἔμμονον τῆς τῶν ὁσίων βουλῆς, καὶ τὸ εὐμείλικτον συνήκειν, προσεπούησατο ... καὶ φησιν Πῶς; λάθρα τῆς ἐμῆς βουλῆς διαδράσητε;*³¹. Στὴ συνέχεια, κλιμακώνοντας τὰ μέσα πού χρησιμοποιεῖ γιὰ νὰ ἐπιτύχει τὸ σκοπὸ του τοὺς ἐνοχοποιεῖ γιὰ ἱεροσυλία (*Πῶς τὰ τῆς ἐκκλησίας ἱερὰ σκευὴ λάθρα συλήσας ἀπεμπλώσατε;*) καὶ τοὺς φυλακίζει³². Ἡ λύση στὸ πρόβλημα δίδεται μὲ τὴν ὑπαναχώρηση τοῦ μητροπολίτη, ὁ ὁποῖος μεταμελοῦμενος τοὺς ἀποφυλακίζει καὶ τοὺς δίδει τὴν ἄδεια νὰ ἐπιστρέψουν στὴν πατρίδα τους: *Ὁ μέντοι ἐπίσκοπος ... προετρέψατο ἀπελθεῖν ἐν εἰρήνῃ*³³. Παρατηρεῖται καὶ ἐδῶ ἡ τήρηση τῶν μοναστικῶν κανόνων, ὅπως τῆς ὑπακοῆς καὶ τοῦ ἀπορρέοντος ἀπὸ αὐτὴν ἀβάτου, μὲ τὴν ἔννοια τῆς ἀπαγόρευσης τῆς ὀριστικῆς ἐξόδου τῶν μοναχῶν ἀπὸ τὴ μονὴ χωρὶς τὴν ἄδεια τοῦ ἡγουμένου ἢ τοῦ ἐπισκόπου καὶ χωρὶς ἀποχωρῶντα λόγο.

Σχετικὰ μὲ τὸν τρόπο κτήσης τῆς μοναστηριακῆς περιουσίας οἱ πηγὲς δὲν εἶναι ἰδιαίτερα διαφωτιστικῆς. Ἐνας ἀπὸ τοὺς κυριότερους τρόπους κτήσης εἶ-

28. Πέτρου ἐλαχίστου ἐπισκόπου Ἀργείων, *Ἐπιτάφιος*, 50 § 6.

29. Vita de s. Elia Speleote abbate conf., *Acta Sanctorum*, Sept., III, 856 § 20.

30. Πά τὸ ἄβατο καὶ τοὺς περιορισμοὺς του, βλ. ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ, *Νομικὴ θεώρηση*, 117-137.

31. Vita de s. Elia Speleote, 859 § 27.

32. *Ὁ.π.*, 859 § 29, 860 § 30.

33. *Ὁ.π.*, 860 § 30.

ναί ή απόκτηση τῆς κυριότητος διὰ τῆς καταλήψεως³⁴. Ἔτσι, οἱ μοναχοὶ Ἡλίας Σηλιαιώτης καὶ Ἀρσένιος ζητοῦν ἀπὸ τὴν τοπικὴ ἐκκλησία καὶ τὸν ἐπίσκοπο Πατρῶν *τόπον ἤρεμον*³⁵, ποὺ τυχαίνει νὰ εἶναι ἕνας ἐγκαταλελειμμένος πύργος. Στὴ *Συνοπτικὴ Ἱστορία*, ὅπου περιγράφεται ἡ ἴδρυση τοῦ πρώτου πυρήνα τῆς μονῆς Ταξιαρχῶν Αἰγιαλείας κατὰ τὸ 10ο αἰ.³⁶, γίνεται λόγος πρώτα γιὰ τὴν ἴδρυση τῆς ὁμώνυμης μονῆς, προφανῶς διὰ καταλήψεως, χωρὶς ὅμως αὐτὸ νὰ διευκρινίζεται σαφῶς. Στὴ συνέχεια ἀναφέρονται τὰ σχετικὰ μὲ τὴν ἐπέκταση τῆς μονῆς, προκειμένου νὰ ἐξασφαλισθεῖ χώρος γιὰ τὴ στέγαση καὶ τὴν ἐξασφάλιση τῆς τροφῆς τῶν μοναχῶν. Πὰ νὰ ἐπιτευχθεῖ ὁ στόχος αὐτός, σὲ βράχο δασώδη, ἄβατο, τραχὺ καὶ ἔρημο, *ἐξεχέρσων τὰς γαίας καὶ ἐξημέρουν αὐτὰς πρὸς τροφήν των*, ἐνῶ *περὶ μὲν τὸν βράχον ἔπηξαν τὰς φαλεὰς των ἐκ πλίνθων*³⁷. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἐπιτυγχάνεται ἡ διὰ τῆς καταλήψεως ἀπόκτηση ὄχι μόνο τῆς γῆς στὴν ὁποία οἰκοδομεῖται ὁ ναὸς ἀλλὰ καὶ τοῦ ζωτικῶν χώρου στὸν ὁποῖο διαβιώνουν καὶ ἀπὸ τὸν ὁποῖο σιτίζονται οἱ μοναχοί. Διὰ τῆς καταλήψεως πραγματοποιεῖται ἐπίσης ἡ ἀπόκτηση τῆς μοναστηριακῆς γῆς στὴν περιοχὴ τοῦ Μεγάλου Σηλιαίου Καλαβρυτῶν, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸ *Βίο* τῶν Συμεῶν καὶ Θεοδώρου. Στὴν περίπτωσή τους, ἡ ὑπόδειξη γιὰ τὴν ἀπόκτηση τῆς μοναστηριακῆς γῆς πραγματοποιεῖται ὑπὸ τὴ μορφὴ ὁράματος, μέσω τοῦ ὁποῖου ὀρίζεται ὁ κατάλληλος τόπος³⁸. Ἀκολουθεῖ ὁ καθαρισμὸς τοῦ δάσους καὶ τῶν δαμιόνων μὲ φωτιά, *ἔκαμαν ἀρχὴν νὰ κοπιάζουν εἰς τὸ νὰ καθαρίσουν τὰ δάση καὶ τὴν ὕλην τοῦ τόπου*³⁹, ἡ ἴδρυση τοῦ ναοῦ τῆς μονῆς καὶ ἡ κουρὰ τῆς πρώτης μοναχῆς, τῆς Εὐφροσύνης, ἀπὸ τοὺς δύο ὁσίους⁴⁰. Πάντως, ἡ σαφὴς μαρτυρία γιὰ λειτουργία μονῆς στὸν αὐτὸν γίνε-ται πολὺ ἀργότερα, μετὰ τὸ θάνατο τῶν ὁσίων, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι στὸ παρελθὸν εἶχε ρητὰ ἐκφρασθεῖ ἐκ μέρους τῶν πιστῶν ἡ πρόθεση γιὰ ἴδρυση μοναστηριοῦ.

Συγκεκριμένες εἰδήσεις γιὰ τὴν ἐκλογὴ ἡγουμένου στὶς μονὲς τῆς Ἀχαΐας δὲν σώζονται. Ἀπὸ τὸ περιεχόμενον ἐπιστολῆς τοῦ πατριάρχη Νικολάου Α΄ Μυ-

34. ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ, *Τὸ δίκαιον*, 37-42.

35. Vita de s. Elia Speleote, 856 § 20.

36. Μολονότι ἡ *Συνοπτικὴ Ἱστορία* εἶναι κείμενο μεταγενέστερο, φαίνεται νὰ βασίζεται σὲ παλαιότερες, ἄγνωστες, πηγὲς σχετικὰ μὲ τὴν ἱστορία τῆς μονῆς Ταξιαρχῶν, βλ. Ἑλένη ΑἰΓΕΛΟΜΑΤΗ-ΤΣΟΥΓΚΑΡΑΚΗ, Μία ἄγνωστη χειρόγραφη ἱστορία τῆς Μονῆς Ταξιαρχῶν Αἰγιαλείας, *Πρακτικὰ Β' Διεθνoῦς Συνεδρίου Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν*, Γ, 67.

37. *Ὁ.π.*, 78.

38. ΑΝΑΓΝΩΣΤΑΚΗΣ – ΙΟΥΣΤΙΝΟΣ, *Οἱ Θεσσαλονικεῖς ὁσίοι*, 90-93.

39. *Ὁ.π.*, 95.

40. *Ὁ.π.*, 94-95.

στικού πρὸς τὸ μητροπολίτη Πατρῶν Ἀνδρέα, πού χρονολογεῖται στὴν περίοδο μεταξύ τοῦ 914 καὶ τοῦ 918, προκύπτει ὅτι οἱ κτήτορες τῶν μονῶν τῆς περιοχῆς τῆς Πάτρας μπορούσαν νὰ ὀρίζουν τὸ δυνάμενο νὰ ἀναλάβει τὴν ἡγουμενία τῆς μονῆς ἀνάμεσα στοὺς συγγενεῖς τους. Ἔτσι, ὅταν ὁ μοναχὸς Γρηγόριος, συγγενὴς κτήτορα μονῆς τῆς Πάτρας, ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὴ μονὴ τῆς μετανοίας του, τῆς ὁποίας ἦταν ὁ ἐπίδοξος ἡγούμενος λόγω κληρονομικότητας, παρακάμπτοντας τὸν ἐγγώριο μητροπολίτη ἀπευθύνεται στὸν πατριάρχη, ἐκθέτει τὸ πρόβλημά του καὶ ζητᾷ τὴν ἀποκατάστασή του. Στὴν ἀπάντησή του ὁ πατριάρχης συστήνει στὸ μητροπολίτη Ἀνδρέα νὰ ἐμπιστευθεῖ τὴν ἡγουμενία στὸν Γρηγόριο, ἂν δὲν εἶχε κάποια εὐλογία αἰτία νὰ τοῦ τὴ στερήσει, ἀλλῶς νὰ τοῦ δώσει κάποια οἰκονομικὴ βοήθεια (*παραμυθία*), ὡς ἐξαγορὰ τῶν νομίμων δικαιωμάτων του ἐπὶ τῆς μονῆς⁴¹. Τὸ περιεχόμενο τῆς ἐπιστολῆς ρίχνει φῶς στὴν κατάσταση τῶν μοναστηριῶν τῆς περιοχῆς καὶ ἔχει ἀξία διότι ἀποκαλύπτει ὅτι, στὶς ἀρχές τοῦ 10ου αἰ., οἱ κτήτορες τῶν μονῶν δημιουργοῦσαν προβλήματα στοὺς τοπικοὺς ἐπισκόπους, καταπατώντας τὶς ἀποφάσεις τῆς συνόδου τῆς Κωνσταντινουπόλεως τοῦ 861. Τὸ συγκεκριμένο ἐπεισόδιο φαίνεται νὰ σχετίζεται μὲ τὴν ἀναβάθμιση τοῦ ρόλου τοῦ τοπικοῦ ἐπισκόπου, ὅπως προβλέπεται ἀπὸ τὶς ἀποφάσεις τῆς παραπάνω συνόδου, κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ὁποίας λήφθηκε μέρμινα γιὰ τὴν ἀποτροπὴ τοῦ κινδύνου νὰ περιέλθουν τὰ μοναστικά ἰδρύματα στὴν ἐξουσία ἰδιωτῶν⁴². Στὴ *Συνοπτικὴ Ἱστορία* ἀναφέρεται ὅτι ἡ μονὴ Ταξιαρχῶν ἀπὸ τὴν ἴδρυσή της καὶ ἐπὶ τετρακόσια χρόνια, διοικεῖτο ἀπὸ ἡγούμενο. Μετὰ τὸ θάνατό του οἱ σκητιῶτες συγκεντρώνονταν στὸν κεντρικὸ ναὸ καὶ ἐξέλεγαν τὸ διάδοχό του μὲ ἰσόβια θητεία: *τούτου θνήσκοντος συνερχόμενοι πρὸς τὸ Κυριακὸν οἱ σκητιῶτες ἐξέλεγον ἄλλον Γέροντα προεστῶτα ὑπὸ αὐτὸ ὄνομα ... Ἡ τάξις αὕτη διήρκεσε τέσσαρας ἑκατονταετηρίδας ἀπὸ τῆς κτίσεως αὐτῆς*⁴³. Στὴν περίπτωση μάλιστα τῆς μονῆς Ταξιαρχῶν, ὁ ἐκάστοτε ἡγούμενος ἔφερε τὸ ὄνομα τοῦ πρώτου προεστῶτος ἀποκαλούμενος Γέροντας ἀπὸ τοὺς μοναχοὺς καὶ Γέροντας τοῦ Κλωκοῦ ἀπὸ τοὺς πιστοὺς.

Κλιμάκωση τῶν μοναστηριακῶν προβλημάτων τῆς περιοχῆς διαπιστώνεται κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ 10ου αἰῶνα. Σύμφωνα μὲ τὸ περιεχόμενο τῆς σωζόμενης ἀλληλογραφίας, οἱ μητροπολίτες Πατρῶν γίνονται ἀποδέκτες σειρᾶς

41. ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΜΥΣΤΙΚΟΣ, *Ἐπιστολαί*, 408-410 ἀρ. 119, καὶ σχόλια σ. 573. Γιὰ τὴν ἐκλογὴ τοῦ ἡγούμενου στὶς περιπτώσεις μονῶν πού ἀνήκουν σὲ ἰδιώτες, βλ. ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ, *Τὸ δίκαιον*, 146.

42. J. P. THOMAS, *Private Religious Foundations in the Byzantine Empire*, Οὐάσιγκτον 1987, 133-136.

43. ΑΓΓΕΛΟΜΑΤΗ-ΤΣΟΥΓΚΑΡΑΚΗ, Μία ἄγνωστη χειρόγραφη ἱστορία, 78.

ἐπιστολῶν ἀπὸ μέρους τοῦ πατριάρχη Νικολάου Α΄ Μυστικοῦ καὶ τοῦ Συμεών, μαγίστρου καὶ λογοθέτη τοῦ δρόμου, προσώπου πού πιθανότατα ταυτίζεται μὲ τὸν Συμεών Μεταφραστή. Ἐνδιαφέρον εἶναι τὸ γεγονός ὅτι οἱ ἐπιστολὲς τοῦ Νικολάου Α΄ καὶ τοῦ Συμεών βρῖσκονται στὸν ἴδιο φάκελο, ἀφοῦ ὁ τελευταῖος, ὡς στρατιωτικὸς ὑπεύθυνος, συγκέντρωσε τὸ τμήμα ἐκεῖνο τῆς ἐπιστολογραφίας τοῦ πατριάρχη πού ἀφοροῦσε τὶς στρατιωτικὲς ὑποθέσεις. Κεντρικὸ θέμα τῶν ἐπιστολῶν, ἀπὸ ὅ,τι μᾶς ἀφήνουν νὰ ἐννοήσουμε οἱ συντάκτες τους, εἶναι τὰ δῆμινα μοναστηριακά προβλήματα τῆς μητροπόλεως⁴⁴. Κυρίως ἡ αὔξηση τῶν ἐκκλησιαστικῶν γαιῶν σὲ βάρος τῶν στρατιωτῶν καὶ τῶν πενήτων, καθὼς καὶ τὸ συνεχῶς μεγαλύτερο τμήμα τῆς μοναστηριακῆς περιουσίας πού βρῖσκεται στὰ χέρια ἰδιωτῶν, μὲ ἀποτέλεσμα, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, καὶ τὴν ὑποβάθμιση τοῦ θεσμικοῦ ρόλου τοῦ ἐγχώριου μητροπολίτη. Τὰ ἐκκλησιαστικά καὶ μοναστηριακά ζητήματα πού ἀντιμετωπίζει ἡ μητρόπολη Πατρῶν, συνιστοῦν μέρος τῶν γενικότερων προβλημάτων σχετικὰ μὲ τὴν ὑπέρομη αὔξηση τῆς μοναστηριακῆς περιουσίας, πού θὰ προσπαθῆσει νὰ περιορίσει μὲ τὴ νομοθετικὴ του μεταρρύθμιση καὶ μὲ σειρά διατάξεων ὁ Ρωμανὸς Λακατηνὸς ἀπὸ τὸ 928 καὶ μετὰ (*περὶ προτιμήσεως καὶ περὶ δυνατῶν καὶ πενήτων νεαρῶν*). Πᾶ πρώτη φορὰ στὴ Νεαρά 3, τοῦ ἔτους 934, συμπεριέλαβε μεταξὺ τῶν διαφόρων δυνατῶν καὶ τοὺς ἡγουμένους τῶν μοναστηριῶν, ἐνῶ ἀπαγόρευσε τὴν προσφορὰ ἀκινήτων πρὸς τὶς μονὲς ἐκ μέρους τῶν ὑποψηφίων μοναχῶν. Ἐπίσης, τὴ μεγάλη αὔξηση τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας Πατρῶν σὲ βάρος τῶν στρατιωτικῶν τόπων καὶ τῶν πενήτων, *τοιαύτας ἀδικίας ἐπὶ καταστροφῇ καὶ ἀπωλείᾳ πενήτων τὴν σὴν κατασύρεσθαι ἐκκλησίαν*⁴⁵, στὴν ὁποία ἀναφέρεται ὁ Συμεών, γύρω στὸ 963 μὲ 967, μὲ ἀφορμὴ γραπτὴ καταγγελία, θὰ προσπαθῆσει νὰ ἀντιμετωπίσει σὲ γενικότερο πλαίσιο ὁ αὐτοκράτορας Νικηφόρος Β΄ Φωκᾶς μὲ τὴ Νεαρά 22 τοῦ ἔτους 963-964, μὲ τὴν ὁποία ἀπαγορεύεται ἡ ἐκποίηση στρατιωτικοῦ κλήρου μέχρι τοῦ ποσοῦ τῶν 12 λιτρῶν χρυσοῦ. Ἀργότερα, τὸ 996, ὁ Βασίλειος Β΄ διεκήρυξε μὲ τὸν πιὸ κατηγορηματικὸ τρόπο ὅτι τὰ δικαιώματα τοῦ κράτους εἶναι ἀπαράγραπτα ἀνάγοντάς τα ὡς τὴν ἐποχὴ τοῦ Αὐγούστου καίσαρος, καθιστώντας ἔτσι χρονικὰ ἀπεριόριστο τὸ δικαίωμα τῶν πενήτων στὴ διεκδίκηση τῆς ἐπιστροφῆς τῆς ἰδιοκτησίας τους ἀπὸ τοὺς δυνατοὺς.

44. ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΜΥΣΤΙΚΟΣ, *Ἐπιστολαί*, 414-416 ἀρ. 123, καὶ σχόλια σ. 574.

45. J. DARROUZÈS, *Epistoliers byzantins du Xe siècle*, Παρίσι 1960, 102 ἀρ. 5.8-11: *Γνωσκέτω ἡ σὴ ἀρετὴ ὅτι οὗτος πρὸ καιροῦ τινος ἔγραψε πρὸς ἡμᾶς πολλοὺς στρατιωτῶν τόπους κατέχειν τὴν τῶν Πατρῶν ἐκκλησίαν· ἐγὼ δέ, φησί, ταῦτα παρασιωπῶ διὰ σέ καὶ ὅτι ἐμοῦ παρασιωποῦντος ἀδικοῦνται οἱ πένητες.*

Ἐκ τῆς ἐπιστολογραφίας τοῦ 10ου αἰ., παράλληλα μὲ τὰ μείζονα ἐκκλησιαστικά καὶ μοναστηριακά θέματα, προκύπτουν ἕμμεσες πληροφορίες καὶ γιὰ ἐλάσσονος σημασίας θέματα, ὅπως λ.χ. ἡ ἀποταγή, δηλωτικά ὅμως τῆς αὐξανόμενης τάσης γιὰ διάπραξη ἀυθαιρεσιῶν ἐκ μέρους τῶν τοπικῶν ἐπισκόπων στὰ ὄρια δικαιοδοσίας τῆς μητροπόλεως Πατρῶν. Σὲ ἐπιστολὴ τῆς περιόδου 913-919 πρὸς τὸ μητροπολίτη Πατρῶν Ἀνδρέα, ὁ Νικόλαος Α΄ Μυστικός στηλιτεύει ὡς ἀδίκη καὶ ἀπάνθρωπη τὴν ἀπομάκρυνση μοναχῆς, ἡ ὁποία εἶχε προσφέρει προηγουμένως στὴ μονὴ τῆς μετανοίας τῆς ὅλη τὴν περιουσία της, προφανῶς ὡς ἀποταγή⁴⁶.

Μέσα στὸ γενικότερο πλαίσιο ποῦ εἶχε διαμορφωθεῖ στὴν περιοχὴ σχετικὰ μὲ τὰ μοναστηριακά ζητήματα ξέσπασε συνωμοσία στὴν Πελοπόννησο, περὶ τὸ 920, ποῦ ἀπέτυχε. Στρεφόταν κατὰ τοῦ ἀνιήλικου Κωνσταντίνου καὶ τῆς βασιλομήτορος Ζωῆς καὶ ὑποστηρίχθηκε ἀπὸ ἐκκλησιαστικούς καὶ μοναστικούς κύκλους τῆς Πάτρας: *ματαιαζόντων ἀφρόνων ἀνθρώπων καὶ μοναχῶν ἀστηρίκτων*⁴⁷. Ὁ Ἀρέθας, ὁ ὁποῖος κατηγορήθηκε γιὰ τὴν προετοιμασία τῆς συνωμοσίας, μᾶς ἀφήνει νὰ ἐννοήσουμε στὸν *Ἀπολογητικὸ* του *Λόγο*⁴⁸, ἀντικρούοντας τὶς σὲ βάρος του κατηγορίες, ὅτι ἡ συνωμοσία ποῦ συγκέντρωσε τὸ ἐνδιαφέρον τῶν στρατιωτικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν κύκλων τῆς Πελοποννήσου, προετοιμάστηκε, ἐκδηλώθηκε καὶ κατεστάλη στὴν Πάτρα. Δὲν γνωρίζουμε ἀκριβῶς τὰ αἷτια τῆς συνωμοσίας οὔτε τὸ λόγο γιὰ τὸν ὁποῖο ὑποστηρίχθηκε ἀπὸ τοὺς μοναστηριακοὺς κύκλους τῆς Πάτρας, οὔτε ἀκόμη ἂν εἶχε κάποιες ἐπιπτώσεις στὴν τοπικὴ ἐκκλησία.

ΚΑΘΟΛΙΚΑ ΜΟΝΩΝ ΚΑΙ ΑΣΚΗΤΗΡΙΑ

Μὲ βάση τὴ διαθέσιμη πληροφόρηση καὶ τὰ ἀρχαιολογικά δεδομένα διαπιστώνουμε ὅτι στὴν Πάτρα καὶ τὴν εὐρύτερη πατραϊκὴ ἀναφέρεται ἡ ἐντοπιζεται κατὰ τὴν ἔξεταζόμενη περίοδο σημαντικὸς ἀριθμὸς ναῶν, ποῦ μποροῦν νὰ ἀποδοθοῦν, ἄλλοτε μὲ βεβαιότητα καὶ ἄλλοτε μὲ ἀρκετὴ πιθανότητα σὲ καθολικά μονῶν. Ὡς κριτήριον γιὰ τὴ θεώρηση ἑνὸς ναοῦ ὡς πιθανοῦ καθολικοῦ μονῆς ἐκλαμβάνουμε, πέρα ἀπὸ τὴ σαφὴ ἀναφορὰ του στὶς πηγές, πρᾶγμα ποῦ συμβαίνει σπάνια, τὴ θέση του στὸ χῶρον, τὴ γειτνίασή του μὲ οικισμό, τὴ δυνατότητα γιὰ τὴ συντήρηση καὶ τὴν προστασία του, τὴν ἀναφορὰ του ὡς μονῆς σὲ μεταγενέστερες ἀρχαιολογικὲς πηγές, ἐνθυμήσεις κ.λπ. Ἐπίσης, ἡ χρῆσις ἑνὸς

46. ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΜΥΣΤΙΚΟΣ, *Ἐπιστολαί*, 260-262 ἀρ. 43· ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ, *Νομικὴ Θεώρηση*, 97-107.

47. ΑΡΕΘΑΣ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ, *Arethae Archiepiscopi Caesariensis, Scripta Minora*, I, ἔκδ. L. G.

WESTERINK, Λιψία 1968, 230.

48. *Ὁ.π.*, 226-232 ἀρ. 25.

συγκεκριμένου χώρου επιτρέπει όρισμένες εικασίες, σχετικά με την περαιτέρω εξέλιξή του, όπως λ.χ. είναι σύνηθες στη θέση ύστερορωμαϊκής άγροικίας να δημιουργηθεί άργότερα βασιλική, που θα άποτελέσει στη συνέχεια τόν πυρήνα καθολικού μονής⁴⁹.

Μεταξύ τών παλαιότερων μοναστηριών τής Άχαΐας μπορεί να συγκαταλεγει ή μονή τής Κοΐμησης τής Θεοτόκου τού Γηροκομείου, που βρίσκεται σέ ύψωμα στην άνατολική παρυφή τών Πατρών. Τό όνομα «Γηροκομείο»⁵⁰ έχει σαφώς βυζαντινή προέλευση, σημαίνει τό ίδρυμα στό όποιο έμειναν οί γέροντες και βρισκόταν μέσα ή έξω από τόν περίβολο τών μονών⁵¹. Κατά την παράδοση, ή ίδρυση τής μονής σχετίζεται με την παρουσία στην πόλη τού μάρτυρα Άρτεμίου, προκειμένου να παραλάβει κατά διαταγή τού αυτοκράτορα Κωνσταντίου τό λείψανο τού άποστόλου Άνδρέα και να τό μεταφέρει στην Κωνσταντινούπολη⁵². Σύμφωνα με την ίδια παράδοση, οί κάτοικοι άρνούνταν να παραδώσουν τό λείψανο άν προηγουμένως δέν έπισκευάζοταν τό ύδραγωγείο τών Πατρών. Πράγματι, με έντολή τού αυτοκράτορα ό Άρτέμιος στρατοπέδευσε εκεί και επέβλεψε τό έργο τής έπισκευής. Με την τοποθεσία αυτή μπορεί, ένδοχομένως, να συσχετισθοϋν τά ευρήματα που έντοπίσθηκαν στη θέση Σαμακιά, κοντά στη σημερινή μονή Γηροκομείου. Συγκεκριμένα, κατά μήκος τής όδοϋ Διονύσου άνευρέθησαν άρκετά τμήματα ύπόγειου κτιστού άγωγού, που περιέτρεχε τή νότια πλευρά τού λόφου τής Σαμακιάς και συνέδεε τς κτιστές καμάρες τού ύδραγωγείου τών θέσεων Γραβιά και Κάστρου Πάτρας. Ό πρόχειρος χαρακτήρας τής έγκατάστασης και ή χρονολόγησή της στά πρωτοβυζαντινά χρόνια⁵³ μπορούν να συνδυασθοϋν ίσως με τόν καταυλισμό τού Άρτεμίου. Προς τό παρόν, βέβαια, όφείλουμε να σημειώσουμε, όπως ήδη αναφέρθηκε, ότι ή παράδοση αυτή χρειάζεται έπαρκέστερη άρχαιολογική τεκ-

49. Μ. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ, Άγροικίες Πατραϊκής, *Structures Rurales et Sociétés Antiques. Actes du colloque de Corfou (14-16 mai 1992)*, επιμ. Ρ. Ν. ΔΟΥΚΕΛΛΙΣ – Λίνα Γ. ΜΕΝΔΟΝΙ, Παρίσι 1994, 412 σημ. 60. Στη θέση τής μεσοβυζαντινής βασιλικής τής Μέντζανας, πιθανότατα καθολικού μονής, ύπήρχε κατά την ύστερορωμαϊκή έποχή άγροικία.

50. Κ. Ν. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ, *Ίστορικόν Λεξικόν τών Πατρών. Ίστορία τής πόλεως και έπαρχίας Πατρών από τής αρχαιότητος έως σημερινον κατά άλφαβητικόν ειδολογικόν κατάταξιν*, Α', Πάτρα 1995³, 403-416.

51. Α. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, *Μοναστηριακή άρχιτεκτονική*, Άθήνα 1958², 92-95.

52. Κ. Ν. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ, *Ίστορία τής βυζαντινής μονής Γηροκομείου τών Πατρών*, Πάτρα 1954, 5-12· ό ΙΔΙΟΣ, *Ίστορικόν Λεξικόν*, 254. Η μνήμη τού άγίου Άρτεμίου τιμάται ακόμη και σήμερα στη μονή Γηροκομείου στις 20 Οκτωβρίου, βλ. Σ. ΕΥΣΤΡΑΤΙΑΔΗΣ, *Άγιολόγιον τής Όρθοδόξου Έκκλησίας*, Άθήνα χ.χ., 59 λ. Άρτέμιος Μεγαλομάρτυς.

53. Μαρία ΚΩΤΣΑΚΗ, *ΑΔ* 42 (1987), Β1, 137· Νικολίτσα ΚΟΚΚΟΤΑΚΗ, *ΑΔ* 44 (1989), Β1, 127· Μ. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ, *ΑΔ* 45 (1990), Β1, 136.

μηρίωση. Ἡ ἐπόμενη γνωστή φάση στὴν ἱστορία τῆς μονῆς μπορεῖ, ἐνδεχομένως, νὰ συσχετισθεῖ μὲ τὸ περιεχόμενο ἐπιστολῆς τοῦ πατριάρχη Νικολάου Α΄ Μυστικοῦ πρὸς ἀνώνυμο μητροπολίτη περὶ τὸ 912-918⁵⁴. Σύμφωνα μὲ αὐτὴν, ὁ πατριάρχης ἀναθέτει τὴ φροντίδα τοῦ *γροκομείου* στὸν τοπικὸ μητροπολίτη, ἴσως τὸν Ἄνδρεια Πατρῶν⁵⁵, πράγμα ποὺ ὑποδηλώνει ὅτι μέχρι τότε ἡ μονὴ ἦταν πατριαρχική. Μὲ τὴ φάση αὐτὴ συνδέονται πιθανότατα μερικά ἀρχαιολογικά κατάλοιπα, κυριότερο ἀπὸ τὰ ὁποῖα εἶναι μαρμαρίνο θωράκιο τοποθετημένο στὴν ἐσωτερικὴ κρήνη τῆς μονῆς, ποὺ προέρχεται πιθανὸν ἀπὸ τὸ μεσοβυζαντινὸ καθολικὸ (εἰκ. 1). Πολὺ ἀργότερα, στὶς ἀρχές τοῦ 13ου αἰ. (1210), ἡ μονὴ μὲ ὅλα τὰ ὑποστατικά της θὰ παραχωρηθεῖ ἀπὸ τὸ λατίνου ἀρχιεπίσκοπο Ἄντελμο στὸ γαλλικὸ μοναστήρι τοῦ Κλυνύ⁵⁶. Τέλος, ἡ μονὴ ἀναφέρεται στὶς βενετσιάνικες ἀπογραφές τοῦ 17ου αἰ. ὡς *Μοναστήρι Γεροκομίου εἰς τερετόριο Πατρας*⁵⁷.

Κοντὰ στὴ μονὴ Γεροκομείου, στὸ Ριγανόκαμπο Πατρῶν, βρίσκεται τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλικὴ ἀφιερωμένη στὴν Ἁγία Εἰρήνη (εἰκ. 2)⁵⁸, σύμφωνα

54. ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΜΥΣΤΙΚΟΣ, *Ἐπιστολαί*, 504 ἀρ. 176, καὶ σὺλγια σ. 589.

55. Τὴν ἀποψη αὐτὴ εἶχε διατυπώσει ὁ DARROUZÈS, *Épistoliers*, 125 σμμ. 28, μὲ τὸ ἐπιχείρημα ὅτι στὸ τμήμα αὐτῆς τῆς ἐνότιτας περιλαμβάνονται πολλὲς ἐπιστολές τοῦ Νικολάου Α΄ Μυστικοῦ πρὸς τοὺς μητροπολίτες Πατρῶν. Ἄλλωστε, ἀκριβῶς κατὰ τὴν περίοδο σύνταξης τῆς συγκεκριμένης ἐπιστολῆς (912-918), ὁ πατριάρχης Νικόλαος ἔχει συγχρὴ ἀλληλογραφία μὲ τὸν μητροπολίτη Ἄνδρεια, τὸν ὁποῖο συμβουλεύει σὲ ζητήματα γύρω ἀπὸ τὴ ρύθμιση μοναστηριακῶν κυρίως θεμάτων τῆς μητροπόλεως.

56. *ex consensu ipsius conventus, Donamus et tradimus vobis et successoribus vestris, et conventui Cluniacensi, Domum Sancte Marie de Ierocomata cum omnibus appenditiis suis, sita prope civitatem Patracensem, ita liberam ab omnibus exactionibus, quod successores nostri nullum gravamen*, βλ. Δ. Α. ΖΑΚΥΘΗΝΟΣ, Ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἄντελμος καὶ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς λατινικῆς ἐκκλησίας Πατρῶν, *ΕΕΒΣ* 10 (1933), 402-404 σμμ. 4.

57. Κ. ΝΤΟΚΟΣ, Ἡ ἐν Πελοποννήσῳ ἐκκλησιαστικὴ περιουσία κατὰ τὴν περίοδον τῆς Β΄ Ἐνετοκρατίας. Ἀνέκδοτα ἔγγραφα ἐκ τῶν ἀρχαίων Ἐνετίας, *BNJ* 21 (1971-1974), 98 ἀρ. 81. Σὲ καθολικὸ μονῆς μπορεῖ ἴσως νὰ ἀποδοθεῖ ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου (10ος-11ος αἰ.) κοντὰ στὸ κάστρο τῆς Πάτρας, βλ. Δ. Χ. ΑΘΑΝΑΣΟΥΛΗΣ, Μεσοβυζαντινὸ ναὸδριο στὴν Πάτρα καὶ ἡ ἐνταξίη του στὴ μεσαιωνικὴ πόλη, *ΑΔ* 53 (1998), Α΄, 331-360.

58. Ἀφέντρα ΜΟΥΤΖΑΛΗ, *ΑΔ* 39 (1984), Β1, 110-111· ἡ ΙΔΙΑ, Ἡ μεσοβυζαντινὴ βασιλικὴ τῆς Ἁγίας Εἰρήνης στὸ Ριγανόκαμπο Πατρῶν, *Ὀγδοὸ συμπόσιο βυζαντινῆς καὶ μεταβυζαντινῆς ἀρχαιολογίας καὶ τέχνης, Περιλήψεις εἰσηγήσεων καὶ ἀνακοινώσεων*, Ἀθήνα 1988, 63-64· ἡ ΙΔΙΑ, Ἁγία Εἰρήνη Ριγανόκαμπου Πατρῶν, 131-145, στὸν παρόντα τόμο. Πὰ τὴ σημασία τῆς ἰδρύσεως ναοῦ ἀφιερωμένου στὴν Εἰρήνη κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ (μετὰ τὸ 920) καὶ τὸν εὐρύτερο συμβολισμό ποὺ ἐμπεριέχει, βλ. Ἡ. ΑΝΑΓΩΣΤΑΚΗΣ – Ἄννα ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ, Καταστολή: μία μορφή ἀνοχῆς στὴν Πελοπόννησο τοῦ 9ου καὶ 10ου αἰῶνα, *Ανοχὴ καὶ καταστολὴ στους μέσους χρόνους. Μνήμη Λέωνος Μανρωμάτη* (ΕΙΕ/ΙΒΕ, *Διεθνή Συμπόσια* 10), ἐπιμ. Κατερίνα ΝΙΚΟΛΑΟΥ, Ἀθήνα 2002, 59-60.

μέ επιγραφή που βρέθηκε με το σταυροπήγιο μέσα στη θήκη του ἐγκαινίου. Ἡ εὕρεση του σταυροπηγίου μαζί με την ἐπιγραφή ἀποτελεῖ γεγονός σπανιότατο καὶ ὑποδηλώνει τὸ πατριαρχικὸ ἢ –τὸ πιθανότερο– τὸ μητροπολιτικὸ καθεστῶς του ναοῦ, που χρονολογεῖται με βάση νομισματικὸ εὗρημα σὲ περίοδο πρὶν ἀπὸ τὸ 931-944 καὶ συγκαταλέγεται μεταξύ τῶν πρωμότερων μνημείων που σώζονται στὸν ἀχαϊκὸ χῶρο. Ἡ λειτουργία του ὡς καθολικοῦ μονῆς μπορεῖ βάσιμα νὰ πιθανολογηθεῖ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ὁ ναὸς βρίσκεται σὲ ἀγροτικὸ χῶρο μετὰ τὴ χαρακτηριστικὴ ὀνομασία Ριγανόκαμπος, σὲ ἀπόσταση τριῶν περίπου χιλιομέτρων ἀπὸ τὴν Πάτρα.

Λίγα χιλιόμετρα νοτιοδυτικὰ τῆς Πάτρας, κοντὰ στὸ Μιντιλόγλι, ὑψώνεται ἡ Μεταμόρφωση τοῦ Σωτήρος, βυζαντινὸς ναὸς που ἀνακατασκευάστηκε κατὰ τὴν Τουρκοκρατία σὲ τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλικὴ καὶ λειτούργησε ὡς καθολικὸ διαλυμένης, σήμερα, μονῆς. Ἐκσκαφικὲς ἐργασίες ἀποκάλυψαν τμήματα τῆς βυζαντινῆς φάσης: τὸν τοιχοβάτη τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς, που σχηματίζει σὲ κάτοψη τρεῖς τρίπλευρες ἀψίδες καὶ εἶναι κατασκευασμένος ἀπὸ μαρμάρινα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη σὲ δευτέρη χρήση καὶ τὸ χαμηλότερο τμήμα τῆς τρίπλευρης ἀψίδας τοῦ ἱεροῦ, κτισμένης κατὰ τὸ πλινθοπερικλειστο σύστημα. Ἡ ἀνωδομὴ τῶν πλάγιων ἀψίδων δὲν διατηρεῖται. Ἀπὸ τὸ βυζαντινὸ ναὸ προέρχεται καὶ ὁ μαρμάρινος κιονίσκος στὸ παράθυρο τῆς κόγχης. Τὰ ἐντοιχισμένα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη στὸν τοιχοβάτη καὶ στὴν ἀνωδομὴ μαρτυροῦν τὴν ὑπαρξὴ καὶ παλαιότερου κτίσματος, ἴσως παλαιοχριστιανικῶν χρόνων⁵⁹. Στὸ Μιντιλόγλι, ἐπίσης, ἀνήκει καὶ ὁ ναὸς τῆς Ἀναλήψεως, που ἦταν, σύμφωνα με τὶς ἀπογραφές τοῦ 17ου αἰ., καθολικὸ μονῆς, διαλυμένης σήμερα (*μοναστήρι Ἀνάληψις πλυσίον Παυλόκαστρον*)⁶⁰. Στὴ σημερινή του μορφή ἀποτελεῖ μεγάλων διαστάσεων βασιλικὴ τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας με ἀνοικτὸ προστώο, που καλύπτεται ἀπὸ φουρνικά⁶¹. Ἀνακαινίστηκε ἀπὸ τὸ μοναχὸ Ἀβέρκιο τὸ 1703, σύμφωνα με ἀνορθόγραφη ἐπιγραφή στὴ δυτικὴ πλευρὰ ἐπάνω ἀπὸ τὴ θύρα εἰσόδου στὸ ναὸ (εἰκ. 3). Ἡ ἅγια Τράπεζα στηρίζεται σὲ σπόνδυλο ἰωνικοῦ κίονα. Τὰ κελλιά τῆς μονῆς εἶναι ἐρειπωμένα⁶², ἐνῶ σώζεται καὶ ὁ μοναστηριακὸς περίβολος, στὸ χῶρο τοῦ ὁποῖου βρισκονται διάσπαρτα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη που προέρχονται πιθανότατα ἀπὸ τὸ μεσοβυζαντι-

59. Δ. ΑΘΑΝΑΣΟΥΛΗΣ, *ΑΔ* 50 (1995), Β1, 258· ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ, *Ἱστορικὸν Λεξικόν*, Β', 1276-1277.

60. ΝΤΟΚΟΣ, Ἡ ἐν Πελοποννήσῳ ἐκκλησιαστικὴ περιουσία, 92 ἀρ. 81.

61. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΥ, *Ἱστορικὸν Λεξικόν*, Α', 208· ΜΥΡΤΩ ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ-ΒΕΡΡΑ, *ΑΔ* 52 (1997), Β1, 316 καὶ πίν. 125.

62. Μ. ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΣ, *ΑΔ* 46 (1991), Β1, 154. Κατὰ τὸν Πετρόπουλο, στὸ ναὸ διακρίνονται τρεῖς οἰκοδομικὲς φάσεις: βυζαντινὴ, φράγκικη καὶ μεταβυζαντινὴ.

ντινό καθολικό: ἐπιστύλια, πεσσίσοι παραθύρου και κιονίσκοι τέμπλου, καθώς και μαρμάρινα θραύσματα ἀμφίγλυφον ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν, πού παρουσιάζουν σχετική ὁμοιογένεια ὡς πρὸς τὰ διακοσμητικὰ θέματα καὶ τὴν τεχνικὴ ἐπεξεργασία (εἰκ. 4, 5). Ὑπενθυμίζεται, ὅτι στὴ θέση Χατζηλιάκου (ἀγρὸς Π. Ξούλου) σώζονται τὰ ἐρείπια ἀγροικίας ὑστερορρωμαϊκῶν χρόνων⁶³.

Ἐκτεταμένος ἀσκητικὸς πυρῆνας κατὰ τὰ μεσοβυζαντινὰ χρόνια ἐντοπίζεται στὴν περιοχὴ τοῦ Κλωκοῦ Αἰγιαλείας, κοντὰ στὸ Αἶγιο. Ἀφορμὴ γιὰ τὴν ἔρευνα στὴν περιοχὴ ἀποτελέσασε τὸ περιεχόμενον τοῦ κώδικα τῶν Γενικῶν Ἀρχείων τοῦ Κράτους, ὅπου περιλαμβανόταν ἡ *Συνοπτικὴ Ἱστορία* τῆς μονῆς Ταξιαρχῶν, καὶ προσδιοριζόταν ἡ χρονολόγησις ἕξι ἀσκητηρίων, τοῦ Γέροντος Κλωκοῦ, τοῦ Ἁγίου Θεοδώρου, τοῦ Ἁγίου Νικολάου, τοῦ Ἁγίου Ἀντωνίου, τοῦ Χρυσοσπηλαίου, τῆς Ἁγίας Σωτῆρος καὶ τοῦ Ταξιάρχου Μιχαήλ, πού ἀποτέλεσαν τὸν ἀρχικὸ πυρῆνα τῆς στὶς ἀρχὲς τοῦ 11ου αἰῶνα⁶⁴. Τὰ ἀναφερόμενα ἀσκητήρια βρῖσκονται ὅλα σὲ ἀκτῖνα γύρω ἀπὸ τὴ σημερινὴ μονὴ Ταξιαρχῶν καὶ μέσα στὰ ὄρια τῆς κτηματικῆς τῆς περιουσίας. Ἐνα ἀπὸ τὰ σημαντικότερα μνημεῖα, πού ἐντοπίσθηκαν κατὰ τὴν ἔρευνα, εἶναι ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Νικολάου (εἰκ. 6), ἀκριβῶς ἀπέναντι ἀπὸ τὴ μονὴ καὶ σὲ ὀπτικὴ ἐπαφὴ μὲ αὐτήν. Ὅλα τὰ μορφολογικὰ στοιχεῖα του, ἡ τοιχοδομία τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς, ὁ κεραμοπλαστικὸς διάκοσμος (ὀδοντωτὲς ταινίες καὶ ψευδοκουφικά) κ.λπ., ὀδηγοῦν στὴ χρονολόγησίν του γύρω στὰ τέλη τοῦ 10ου αἰ., πρῶγμα πού ἐκτὸς τῶν ἄλλων ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὰ ἱστορικὰ στοιχεῖα⁶⁵. Ἡ ὄνομασθεσία τοῦ ναοῦ φαίνεται νὰ συνδέεται τόσο μὲ τὸ πέρασμα τοῦ λειψάνου τοῦ ἁγίου Νικολάου Μύρων ἀπὸ τὴν περιοχὴ, ὅσο καὶ μὲ τὴ μεταθανάτια τιμὴ στὴ μνήμη τοῦ πατριάρχου Νικολάου Α' Μυστικοῦ⁶⁶. Τὸ περιεχόμενον τῆς *Συνοπτικῆς Ἱστορίας* ἐπιβεβαιώνεται σχεδὸν σὲ ὅλα τὰ σημεῖα, ἀφοῦ τὰ ἀσκητήρια πού ἀναφέρονται σὲ αὐτὴν ἐντοπίζονται καὶ ἀρχαιολογικά. Ἡ συνέχιση τῆς ἐπιτόπιας ἔρευνας ἀναμένεται ὅτι θὰ ἀποκαλύψει ἴσως ἕνα ἀπὸ τὰ παλαιότερα ἀσκητικὰ κέντρα πού σώζονται στὴν Ἀχαΐα καὶ ἀποτελοῦν τὸν πυρῆνα πάνω στὸν ὁποῖο ὁ ὀσιος Λεόντιος θὰ ἰδρῦσει τὸν 15ο αἰ. τὴ μονὴ Ταξιαρχῶν.

Ἡ ἀμεση σχέση μὲ τὴ λειτουργία μονῆς ἔχει ναὸς πού ἀνεσκάφη στὴν τοποθεσία Παναγιά τῆς σημερινῆς κοινότητος Χαραναγῆ ἢ Πηγὰδια στὴν ὄρεινὴ Δυμαῖα. Σύμφωνα μὲ τὰ στοιχεῖα πού προέκυψαν, στὴ θέση ὑπῆρχε μονὴ πού

63. Τὸ συγκρότημα παρουσιάζει ἐνδιαφέρον, ἀφοῦ ἦρθαν στὸ φῶς βιοτεχνικοὶ γῶροι (ἡμικυκλικὴ κατασκευή, δεξαμενὴ ἢ ὑπολίθιο, ἴσως κλίβανος), πού παρέχουν πληροφορίες γιὰ τὴν παραγωγή ἢ τὴν προετοιμασίαν τοῦ γύψου, βλ. σχετικὰ Α. ΣΑΤΗΡΙΟΥ, *ΑΔ* 50 (1995), Β1, 225-227.

64. ΑΓΓΕΛΟΜΑΤΗ-ΤΣΟΥΓΚΑΡΑΚΗ, Μία ἀγνωστὴ χειρόγραφη ἱστορία, 65-86.

65. ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ – ΜΟΥΤΖΑΛΗ, Ὁ μεσοβυζαντινὸς ναὸς, 323-350.

66. Ὁ.π., 346-347.

ιδρύθηκε στα τέλη του 12ου ή στις αρχές του 13ου αϊ.⁶⁷ και πιθανόν σχετιζόταν με τη μονή του Ἁγίου Δημητρίου στο Δραγάνο (βλ. παρακάτω), ίσως λίγες δεκαετίες προγενέστερη⁶⁸.

Στά καθολικά μονῶν περιλαμβάνεται ὁ ναός τοῦ Ἁγίου Νικολάου στή θέση Πλατάνι τοῦ χωριοῦ Ἁγίου Βασιλείου, στους βόρειους πρόποδες τοῦ Παναχαϊκοῦ, στή δεξιά ὄχθη τοῦ χειμάρρου Ξυλοκέρα: *παλαιῶ Μονάστρω εἰς τὸ Πλατάνι*⁶⁹. Πρόκειται γιὰ μονόχωρο τρίκογχο ναὸ με ὀρθογώνιο νάρθηκα, κυλινδρικό τροῦλλο καὶ πλινθοπερίκλειστη τοιχοδομία με ὀδοντωτὲς ταινίες. Χρονολογεῖται στις ἀρχές τοῦ 12ου αϊ. καὶ με βάση τὴν ἀρχιτεκτονική του μορφή κατατάσσεται στὰ ἀντιπροσωπευτικὰ δείγματα τῆς «ἐλλαδικῆς σχολῆς»⁷⁰.

Στὸν ὀρεινὸ ὄγκο τοῦ βουνοῦ Σκόλλις, με τὶς πολλὲς σπηλαιώδεις διαμορφώσεις του, φιλοξενήθηκε ἀπὸ τὴ μεσοβυζαντινὴ ἐποχὴ καὶ μετὰ σημαντικὸς ἀριθμὸς ἀσκητῶν, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τοιχογραφημένα ναῦδρια ποὺ βρίσκονται κοντὰ στὰ χωριὰ Πόρτες καὶ Σανταμέρι⁷¹, ἀφιερωμένα στὸν Ἅγιο Γεώργιο καὶ τὴν Παναγία.

Ἀσκητικὸς πυρήνας φαίνεται ὅτι λειτουργοῦσε ἤδη ἀπὸ τὰ μεσοβυζαντινὰ χρόνια καὶ στὸ Παλιομονάστηρο (εἰκ. 7), λίγα μέτρα νοτιοδυτικὰ τῆς σημερινῆς μονῆς Ἁγίας Λαύρας Καλαβρύτων. Στὴ θύρα εἰσόδου τοῦ σπηλαιώδους ναοῦ, ποὺ εἶναι σκαλισμένος στὸ βράχο καὶ διακοσμεῖται με βυζαντινὲς καὶ μεταβυζαντινὲς τοιχογραφίες, σώζεται τοιχοδομία πλινθοπερίκλειστη ποὺ θὰ μπορούσε νὰ χρονολογηθεῖ στους μέσους βυζαντινοὺς χρόνους⁷². Ἀξίζει νὰ ἀναφερθεῖ ὅτι, σύμφωνα με τὴν παράδοση, τὸ πρῶτο μοναστήρι ἵδρυσαν ἐδῶ, κατὰ τὸ 10ο αϊ., συνασκητὲς τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου τοῦ Ἀθωνίτη⁷³.

Στὸ χωριὸ Δραγάνο (σημ. Πετροχώρι) Δυμαίας, νοτιοδυτικὰ τῆς Πάτρας, στή θέση Μπάδα, σὲ ἀπρόσιτο σημεῖο πάνω στὸ ὄρος Μόβρα (πρόβουνο τοῦ Σανταμερίου), βρῖσκεται ὁ ναός τοῦ Ἁγίου Δημητρίου (εἰκ. 8)⁷⁴, μετόχι σήμε-

67. Ἀναλυτικὰ γιὰ τὸ ναὸ, βλ. ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ-ΒΕΡΡΑ, Βυζαντινὰ ἀσκηταριά, 113-115. Πρβλ. ἡ ἸΔΙΑ, *ΑΔ* 48 (1993), Β1, 159, 166. Στὴ δημοσίευση τοῦ 1993 τὸ μνημεῖο χρονολογήθηκε πιθανότατα στὸν 11ο αἰώνα.

68. ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ-ΒΕΡΡΑ, Βυζαντινὰ ἀσκηταριά, 115.

69. ΝΤΟΚΟΣ, Ἡ ἐν Πελοποννήσῳ ἐκκλησιαστικὴ περιουσία, 93 ἀρ. 81.

70. Π. Α. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ, Ὁ τρίκογχος ναός τοῦ Ἁγίου Νικολάου στὸ Πλατάνι τῆς Ἀχαΐας, *Αρχαῖς. Τιμητικὸς τόμος στὸν καθηγητὴ Ν. Κ. Μουτσόπουλο γιὰ τα 25 χρόνια πνευματικῆς του προσφοράς στὸ πανεπιστήμιο, Α'*, Θεσσαλονίκη 1990, 383· Χ. ΜΠΟΥΡΑΣ – Λαοκαρίνα ΜΠΟΥΡΑ, *Ἡ ἐλλαδικὴ ναοδομία κατὰ τὸν 12ο αἰώνα*, Ἀθήνα 2002, 264-266.

71. Ἀναλυτικὰ γιὰ τὰ ναῦδρια, βλ. ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ-ΒΕΡΡΑ, Βυζαντινὰ ἀσκηταριά, 115-117. Πρβλ. ἡ ἸΔΙΑ, *ΑΔ* 48 (1993), Β1, 156, 158.

72. ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ, Ὁ ἀσκητισμός, 52-53 εἰκ. 6.

73. Α. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, Οἱ σταυρεπίστογοι ναοὶ τῆς Ἑλλάδος, *ΑΒΜΕ* 1 (1935), 42, 43.

74. Ἀφέντρα Γ. ΜΟΥΤΖΑΛΗ, Νέοτερα στοιχεῖα ἀπὸ τὴ βυζαντινὴ βασιλικὴ τῆς Κοίμησης τῆς

ρα τῆς μονῆς Μαρίτσας Σανταμερίου. Ὁ κυρίως ναός, πού σύμφωνα μέ ὅλες τῖς ἐνδείξεις ἀποτελοῦσε καθολικό μονῆς ἡ ὁποία ἀργότερα διαλύθηκε, ἀνήκει στήν κατηγορία τῶν μετά τρούλλου μονόχωρων τετράκογχων ναῶν, σχήματος ἐλευθέρου σταυροῦ μέ ἄφθονα κεραιοπλαστικά κοσμήματα καί χρονολογεῖται στό πρῶτο ἡμίσι ἢ, ἀργότερα, στά τέλη τοῦ 12ου αἰώνα⁷⁵. Εἶναι ἓνα ἀπό τὰ λιγοστά δείγματα τῆς «ἐλλαδικῆς σχολῆς» πού ἔχει σωθεῖ στήν Ἀχαΐα. Ὁ ναός θηκας ἀποτελεῖ μεταγενέστερη προσθήκη, ἐνώ τὸ ἐσωτερικό τοῦ ναοῦ εἶναι κατάγραφο μέ τοιχογραφίες τοῦ 18ου αἰώνα.

Στά πιθανά καθολικά μονῆς συμπεριλαμβάνεται καί ἡ ξυλόστεγη βασιλική τῆς Κοίμησης τῆς Θεοτόκου (10ος αἰ.) στή Μέντζαινα⁷⁶ (σημ. Πλατανόβρυση), νότια τῆς Πάτρας, πού οἰκοδομήθηκε ἐπάνω σέ τμήμα ρωμαϊκοῦ κτηρίου, πιθανότατα λουτροῦ, πού ἐρειπώθηκε τὸν 5ο αἰώνα. Ὁ χώρος γύρω καί μέσα στή βασιλική εἶχε χρησιμοποιηθεῖ ὡς χριστιανικό κοιμητήριο ἀπό τῖς ἀρχές τοῦ 5ου αἰ. καί ὡς τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας, ὅπως ἀποκάλυψε ἡ εὐρεση ἀκτέρισιων τάφων⁷⁷.

Στὸ χωριὸ Θερειανοῦ τῆς ἐπαρχίας Πατρῶν, στή θέση Κατσούλα, σώζεται ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἁγίου Στεφάνου (εἰκ. 9), καθολικὸ παλαιότερης μονῆς, σύμφωνα μέ τοπικὴ παράδοση. Ὁ ναός διασώζει δύο τουλάχιστον οἰκοδομικὲς φάσεις. Ἡ παλαιότερη εἶναι ὄρατὴ στό κατώτερο τμήμα τῆς τοιχοδομίας τῆς δυτικῆς πλευρᾶς εἰσόδου, πού ἔχει κτισθεῖ μέ τὴν τεχνικὴ opus reticulatum, ἐνώ τὸ ὑλικὸ μέ τὸ ὁποῖο οἰκοδομήθηκε ὁ νεότερος ναός πρέπει νὰ προέρχεται ἀπὸ παλαιότερο κτήριο στό ἴδιο σημεῖο. Προφανῶς ὁ ναός οἰκοδομήθηκε πάνω σέ παλαιότερο ρωμαϊκὸ καί βυζαντινὸ κτήριο⁷⁸. Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ τοιχοδομία τῆς νοτιοδυτικῆς πλευρᾶς τοῦ ἐξωτερικοῦ τοῖχου πού χωρίζεται σέ τρεῖς ἐναλλασσόμενες ζωφόρους. Σύμφωνα μέ ἐπιγραφή, ἡ ἐκκλησία ἀνοικοδομήθηκε τὸ 1873 καί ἀνακαινίσθηκε τὸ 1986⁷⁹.

Θεοτόκου στή Μέντζαινα Αχαΐας, *ΑΑΑ* 17 (1984), 1-2, 28 σημ. 19, 21, 21-41.

75. Α. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, Ἄγνωστος βυζαντινὸς ναός παρὰ τὸ Δραγάνο τῆς Ἀχαΐας, *ΑΒΜΕ* 11 (1969), 57-74· Γ. Μ. ΒΕΛΕΝΗΣ, *Ερμηνεία του ἐξωτερικοῦ διακόσμου στή βυζαντινὴ ἀρχιτεκτονική*, Θεσσαλονίκη 1984, 186 σημ. 1· ΜΠΟΥΡΑΣ – ΜΠΟΥΡΑ, *Ἡ ἐλλαδικὴ ναοδομία*, 120-121.

76. Α. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, Βυζαντινὸς ναός παρὰ τὸ Δραγάνο Ἀχαΐας, *Πελοποννησιακὴ Πρωτοχρονιά* 9 (1965), 5· ὁ ἴδιος, Ἄγνωστος βυζαντινὸς ναός, 57-86.

77. ΜΟΥΤΖΑΛΗ, *ΑΔ* 39 (1984), Β, 111· ἡ ἸΔΙΑ, *ΑΔ* 40 (1985), Β, 148· ἡ ἸΔΙΑ, *ΑΔ* 41 (1986), Β, 45, 50· ἡ ἸΔΙΑ, *ΑΔ* 42 (1987), Β1, 194.

78. Κ. Β. ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Ἐπιφανειακὴ ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα στήν περιοχή Ἄλισσοῦ – Θερειανοῦ Ἀχαΐας, *Τόμος τιμητικὸς Κ. Ν. Τριανταφύλλου*, Α', Πάτρα 1990, 549.

79. ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΥ-ΒΕΡΡΑ, *ΑΔ* 42 (1987), Β1, 192-194· ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, Ἐπιφανειακὴ ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα, 544, 547.

Συνοψίζοντας, θά μπορούσαμε νά διατυπώσουμε ὀρισμένες παρατηρήσεις σχετικά μὲ τὸ μοναχισμό τῆς Ἀχαΐας κατὰ τὴν ἐξεταζόμενη περίοδο καὶ νά θέσουμε τὰ προβλήματα, ὅπως τὰ προεγγίζει ἡ ἔρευνα μέχρι σήμερα.

Οἱ ἀπαρχές τοῦ μοναχισμοῦ στὴν πόλη τῶν Πατρῶν καὶ στὴν περιοχή τῆς Ἀχαΐας προσδιορίζονται χρονικά στὰ παλαιοχριστιανικά χρόνια, ἂν ἀποδώσει κανεὶς σημασία στὴ ζωντανὴ παράδοση γιὰ τὴν ἴδρυση τῆς μονῆς τοῦ Πηροκομείου τὸν 4ο αἰ., καθὼς καὶ στὰ λιγοστὰ ἀρχαιολογικά κατάλοιπα ποὺ φαίνεται νά συνδέονται μὲ τὴ λειτουργία της. Τὸ ἐνδεχόμενο αὐτὸ συνδυάζεται μὲ τὴ βεβαιωμένη ἐδραΐωση καὶ ἐξάπλωση τοῦ χριστιανισμοῦ στὴν περιοχή ἥδη ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 3ου αἰ., ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὰ ἀρχαιολογικά τεκμήρια.

Κατὰ τὴν εἰκονομαχικὴ περίοδο, ἡ περιοχή φαίνεται ὅτι ἀποτέλεσε προπύργιο τῆς εἰκονόφιλης πολιτικῆς, ὅπως ἄλλωστε ὀλόκληρη ἡ Πελοπόννησος, ποὺ ἀκολούθησε στὸν τομέα αὐτὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴ πολιτικὴ τῆς Ρώμης σὲ ἀντίθεση πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολη. Τὸ γεγονός αὐτὸ εἶχε ὡς συνέπεια τὴ συγκέντρωση μεγάλου ἀριθμοῦ μοναχῶν στὴ βόρεια Ἀχαΐα καὶ τὴν ἴδρυση ἀσκητηρίων καὶ μονυδρίων. Παράλληλα, ἡ ἐγκατάσταση στὴν πατριαρχικὴ σημαντικοῦ ἀριθμοῦ Σλάβων πρόβαλε ἐπιτακτικὴ τὴν ἀνάγκη γιὰ τὴν ἀνάληψη κρατικῆς μέριμνας μὲ σκοπὸ τὸν προσηλυτισμὸ καὶ τὸν ἐκπολιτισμὸ τους. Στὸ πλαίσιο αὐτὸ, μετὰ τὴν ἀφιέρωση τῶν ἡττημένων Σλάβων στὴ μητρόπολη Πατρῶν, οἱ ὄσοι Συμεὼν καὶ Θεόδωρος ἀνέλαβαν νά ὀλοκληρώσουν τὸ ἔργο τῶν κρατικῶν ἀρχῶν, ἀσκώντας ἱεραποστολικὴ δράση καὶ ἰδρύοντας τὸ ἀσκητήριο τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου στὸ κέντρο τῆς ἀχαϊκῆς ἐνδοχώρας. Ἡ ἱεραποστολὴ τῶν ὄσιων περιλαμβάνεται στὸ γενικότερο πλαίσιο τοῦ ἐνδιαφέροντος τῆς κεντρικῆς πολιτικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς ἐξουσίας γιὰ τὸ χῶρο, ἀναδεικνύοντας τὴν Ἀχαΐα σὲ πεδίο δράσης πρωταρχικῆς σημασίας, πρᾶγμα ποὺ εἶχε ἤδη ἀποδειχθεῖ ἔμπρακτα καὶ ἀπὸ τὴν ἀναβάθμιση τῆς Πάτρας ἀπὸ ἐπισκοπὴ σὲ μητρόπολη. Ἡ γεωγραφικὴ θέση τῆς πόλης καὶ ἡ ἔξαιρετικὴ σημασία ποὺ ἀποκτᾷ τὸ λιμάνι της ὡς κόμβος ἐπικοινωνίας μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσης συμβάλλουν, ἀπὸ κοινοῦ μὲ τὴν ἴδρυση τῆς μοναστικῆς πολιτείας τοῦ Ἁγίου Ὁρους, στὴν καλλιέργεια τοῦ μοναχισμοῦ στὴν περιοχή.

Ἡ ἔλλειψη μοναστηριακῶν τυπικῶν ἀπὸ τὴν περιοχή τῆς Ἀχαΐας μᾶς στερεῖ κάθε πληροφορία σχετικὴ μὲ τὸν τρόπο λειτουργίας καὶ ἐσωτερικῆς ὁργάνωσης τῶν μονῶν. Μόνο ἀπὸ τὸ περιεχόμενο τῶν λιγοστῶν ἀγιολογικῶν κειμένων, κυρίως τῶν πατριαρχικῶν ἐπιστολῶν τοῦ 10ου αἰ. ποὺ ἐπέχουν θέση κανονικῶν διατάξεων, προκύπτουν, ἔμμεσα πολλὲς φορὲς, στοιχεῖα ποὺ ἀπεικονίζουν τὴν πραγματικότητά τῆς μοναστικῆς ζωῆς. Ἔτσι, ἀνιχνεύονται τὰ κρίσιμα προβλήματα ποὺ ἀντιμετωπίζει ἡ τοπικὴ ἐκκλησία κατὰ τὸ 10ο αἰ., λόγω τῶν διεκδικήσεων καὶ τῶν ἀπαιτήσεων τῶν ἰδιωτῶν-κτητόρων τῶν τοπικῶν

μονῶν ἔναντι τοῦ μητροπολίτη Πατρῶν. Παράλληλα, φαίνεται ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴ αὐτή, μὲ τὴν αὐξήση τῶν ιδιωτικῶν μονῶν καὶ τῶν ἀπαιτήσεων τῶν κτητόρων τους, ἀπειλήθηκαν μὲ κατάλυση τὰ μοναστήρια τῆς περιοχῆς. Ἐπίσης, δηλώνεται ἀπὸ τὸ περιεχόμενον τῶν ἐπιστολῶν ἀπόπειρα ἀπόκρυψης κατοχῆς στρατιωτικῶν τόπων ἀπὸ τὴν ἐκκλησία τῆς Πάτρας, ποῦ θὰ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἀδικία πρὸς τοὺς πένητες καὶ τὸ διασυρμὸ τῆς μητροπόλεως. Εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποία ὁ Νικηφόρος Φωκάς παίρνει μέτρα γιὰ τὸν περιορισμὸ τῆς ἐξάπλωσης τῆς μοναστηριακῆς περιουσίας σὲ βάρος τῆς μικρῆς ἔγγειας ἰδιοκτησίας, στὴν ὁποία περιλαμβάνονται καὶ οἱ στρατιωτικοὶ τόποι.

Ἄ ἄριθμὸς τῶν μεσοβυζαντινῶν μονῶν τῆς Ἀχαΐας εἶναι δύσκολο νὰ προσδιορισθεῖ, δεδομένου ὅτι ὁ χαρακτηρισμὸς ἑνὸς ναοῦ ὡς ἐνοριακοῦ, ἐπισκοπικοῦ ἢ καθολικοῦ μονῆς εἶναι ιδιαίτερα δυσχερῆς, κυρίως στὶς περιπτώσεις ποῦ ὁ λατρευτικὸς χώρος βρίσκεται μέσα σὲ πόλη⁸⁰. Σὲ περιπτώσεις ποῦ ὁ ναὸς βρίσκεται ἐκτὸς τῶν ὁρίων τοῦ ἀστικοῦ χώρου ἢ στὴν εὐρύτερη περιφέρειά του, ἢ σὲ ἀπομακρυσμένη περιοχή ποῦ ἔχει ἐπάρκεια νεροῦ καὶ διαθέτει ζωτικὸ οἰκονομικὸ χῶρο καὶ προϋποθέσεις ἀσφάλειας καὶ ἐπικοινωνίας, τότε αὐξάνονται κατὰ πολὺ οἱ πιθανότητες νὰ πρόκειται γιὰ καθολικὸ μονῆς. Ἰδιαίτερα αὐξημένες παρουσιάζονται οἱ πιθανότητες σὲ περίπτωση ποῦ ὁ λατρευτικὸς χώρος βρίσκεται σὲ θέση ὅπου προϋπῆρχε ἀγροικία ἢ κάποιου εἶδους ἀγροτικῆ ἐγκατάσταση (Δραγάνο, Πλατάνι, Μιντιλόγλι, Μέντζιανα, Ριγανόκαμπος κ.λπ.). Πρόσθετη ἔνδειξη γιὰ τὴ λειτουργία καθολικοῦ μονῆς συνιστᾶ, ἀκόμη, ἡ ἀναγραφή τοῦ συγκεκριμένου ναοῦ στὶς βενετικῆς ἀπογραφῆς τῆς Πελοποννήσου.

Ἄπὸ τὰ ἐντοπιζόμενα στὸν ἀχαϊκὸ χῶρο καθολικὰ μονῶν λιγοστὲς πληροφορίες προκύπτουν σχετικὰ μὲ τὸ μέγεθος, τὸν ἀρχιτεκτονικὸ τους τύπο, τὸ γλυπτὸ καὶ τὸν εἰκαστικὸ τους διάκοσμο. Αὐτὸ συμβαίνει διότι λίγα ἀπὸ αὐτὰ μποροῦν νὰ χρονολογηθοῦν στὴ μεσοβυζαντινὴ περίοδο, ἐνῶ τὰ περισσότερα σώζονται, σὲ ἐρειπιώδη κατάσταση, κάτω ἀπὸ ὑστερότερους μεταβυζαντινοὺς συνήθως ναοὺς (μονὴ Μεταμορφώσεως στὸ Μιντιλόγλι, μονὴ Γηροκομείου κ.λπ.). Πάντως, ἀπὸ τὰ σωζόμενα καθολικὰ προκύπτει ὅτι τὰ περισσότερα εἶναι ναοὶ μετρίων διαστάσεων, μὲ λιτὸ ἢ ἀνύπαρκτο γλυπτὸ διάκοσμο καὶ χω-

80. ΜΠΟΥΡΑΣ – ΜΠΟΥΡΑ, *Ἡ ἑλλαδικὴ ναοδομία*, 605. Ἡ τυπολογία δὲν ἀρκεῖ γιὰ τὴ διάκριση, δεδομένου ὅτι ὁ γνωστὸς ἀγροεϊκὸς τύπος ποῦ συνηθίζεται σὲ καθολικὰ δὲν ἐπεκτάθηκε, ἐνῶ ἡ ὑπαρξὴ λιτῆς δὲν ἀποτελεῖ παρά ἀόριστη ἔνδειξη. Τὸ σύνθηρον, ἄλλωστε, στὴν κόγχη τοῦ βήματος δὲν συνιστᾶ ἀδιαμφισβήτητη ἔνδειξη ὅτι ἡ ἐκκλησία ἦταν ἔδρα ἐπισκόπου. Πάντως, ἀπὸ τίς ἐκκλησίες τοῦ 12ου αἰ. προκύπτει ὅτι τὰ σπουδαιότερα καὶ πιὸ περὶτεχνα παραδείγματα ἦταν καθολικὰ μονῶν, κάτι ποῦ συνέβαινε καὶ στὶς προηγούμενες ἑκατονταετίες, ὅπως ἔχει ἀποδειχθεῖ. Πὰ τὸ θέμα τῆς τυπολογίας σὲ σχέση μὲ τὴ λειτουργία τοῦ ναοῦ, βλ. ὅ.π., 343-344.

ρίς εικόνογράφηση. Μεταξύ τῶν ἀρτιότερων συγκαταλέγεται ὁ τρίκογχος ναός τοῦ Ἁγίου Νικολάου στό Πλατάνι, πού ἀποτελεῖ ἀντιπροσωπευτικό δείγμα τῆς «ἐλλαδικῆς σχολῆς».

Τέλος, ἡ σημερινή κατάσταση τοῦ χώρου γύρω ἀπό τίς μονές αὐτές δέν ἐπιτρέπει τὸ σχηματισμὸ ὀλοκληρωμένης εἰκόνας γιὰ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ μορφὴ τους, τοὺς βοηθητικούς χώρους, τὰ κελλιὰ, τίς τράπεζες, τοὺς ἀποθηκευτικούς χώρους, τοὺς μοναστηριακοὺς περιβόλους, τὴ λειτουργία ληνῶν ἢ ἐλαιοπιεστηρίων κ.λπ. Ἐξαίρεση ἀποτελοῦν λιγοστὰ ἐρεῖπια ἔξω ἀπὸ τὸ ναὸ τοῦ Ἁγίου Νικολάου Αἰγιαλείας, τὸ ναὸ τῆς Παναγίας στὴ Χαραυγὴ, τὸ ναὸ τῆς Ἀναλήψεως στό Μιντιλόγλι. Ἐπίσης, δέν σώζονται ἐπιγραφές ἀπὸ τίς ὁποῖες νὰ προκύπτουν πληροφορίες μὲ τὰ ὀνόματα ἰδρυτῶν, κτητόρων, δωρητῶν ἢ ἀνακαινιστῶν τῶν ἀρχαίων μοναστηριακῶν ναῶν.

Είχ. 1. Κρήνη μονής Γηροζομείου.
Θωράκιο μεσοβυζαντινών χρόνων

Είχ. 2. Άγια Ειρήνη στο Ριγανόχαμλο

Είκ. 3. Ἀνάληψη στο Μιντιλόγι. Δυτική εἴσοδος, μεσοβυζαντινὸ γλυπτὸ καὶ ἐπιγραφή μεταβυζαντινῶν χρόνων

Είκ. 4. Ἀνάληψη στο Μιντιλόγι. Βυζαντινὸ γλυπτὸ στὸν περίβολο

Είκ. 5. Ἀνάληψη στο Μιντιλόγι. Μεσοβυζαντινὰ γλυπτὰ

Εικ. 6. Άγιος Νικόλαος Αιγαλείας

Εικ. 7. Παλιομονάστηρο Άγίας Λαύρας Καλαβρύτων

Είχ. 8. Άγιος Δημήτριος στο Δραγάνο

Είχ. 9. Άγιος Στέφανος στο Θερειανό